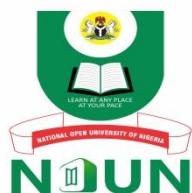

**COURSE
GUIDE**

YOR 122
INTRODUCTION TO THE GRAMMATICAL
PATTERNS OF YORUBA LANGUAGE
(ÌFÁÁRÀ SÍ ÌHUN GÍRÁMÀ ÈDÈ YORÙBÁ)

Course Team Professor Michael A. Abiodun (Course Developer/Writer)
Ekiti State University, Ado-Ekiti

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone,
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@noun.edu.ng
URL: www.nouedu.net

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

First Printed 2023

ISBN: 978-978-058-858-8

Àkóónú

Introduction/Ìfáàrà

What you will learn in this course/Ohun tí o máa kó ní abala ìdánilekòó
yíí

Course aim/Èrònìgbà abala èkó

Working through this course/Iṣé síše ní abala èkó yíí

Course materials/Iwé ìdánilekòó

Study unit/Ipín èkó

References and further reading/iwé itókasí àti iwé fún kíkà

Assessment/Ìgbélérwòn

Tutor marked assignment (TMA)/Iṣé àyànṣe onímáàkì olùkó

Final examination and grading/Ìdánwò àṣekágba àti ifúnnímààkì

Course marking scheme/Ètò ifúnnímààkì

Course overview and presentation schedule/Abala ìgbélérwòn èkó àti ètò

What you will need for this course/Ohun tí o máa nílò fún abala èkó yíí

How to get the most from the course/Bí o ṣe le ka abala èkó yíí ní àkàyé

Facilitators/tutors and tutorials/Olùkó àti isàgbéyèwò èkó

Conclusion/Ìgúnlè

Summary/Isònísókí

i) Ifáàrà

Abala èkó yíí jé kírédììti onídàá méjì tí ó jé òrò oyàn láti se àseyorí igbóyé Bí-Eè. Módù méta ni mo fí se àgbékalè rè.

ii) Ohun tí o máa kó ní abala èkó yíí

Abala idánilekòjó yíí ni o ti máa kó nípa bátáni gírámà èdè Yorùbá. Ohun tí bátáni gírámà túmò sí ni ètò àti ihun òrò nínú afò geere. O máa kó nípa bí elédè Yorùbá se ní şàmúlòòrò lónà tí ó bá òté àti òfí gírámà mu tí afò rè se máa ní jé aseégbà, tí ó sì máa ní itumò. O máa kékòjó nípa bí a se ní lo òrò, àwọn isòrí-òrò èdè Yorùbá fónrán/ápólà inú gbólóhùn, ihun gbólóhùn àti işé à ní fi gbólóhùn jé nínú afò geere.

iii) Ifojúsùn abala èkó yíí

Àfojúsùn abala èkó yíí ni kí a kó e ní òte àti òfin tí ó de işamúlò òrò èdè Yorùbá láti mọ afò tí ó jé aseégbà. Ní pàtó ihun àti ẹhun gírámà èdè Yorùbá ni àfojúsùn wa.

iv) Eròngbà abala èkó yíí

Eròngbà èkó yíí ni láti kó nípa bátáni gírámà Yorùbá. O máa ní imò nípa:

- i. Ètòòrò fún àgbéjàde afò geere
- ii. Isòrí-òrò inú èdè Yorùbá
- iii. İşé isòrí-òrò kòòkan
- iv. Fónrán/ápólà gbólóhùn
- v. Ihun gbólóhùn
- vi. İşé/ilò gbólóhùn
- v) İpín èkó abala yíí

Módù 1

İpín 1 gírámà

İpín 2 İpínsísörí òrò èdè Yorùbá

Módù 2

İpín 1 òrò-orúkò

İpín 2 arópò-orúkò

İpín 3 èyánrúkò

İpín 4 òrò-isé

İpín 5 òrò-àpónlé

İpín 6 òrò-atókùn

Módù 3

İpín 1 àpólà orúkò

İpín 2 àpólà-isé

İpín 3 àpólà atókùn àti àpólà àpónlé

İpín 4 gbólóhùn nípa ihun

İpín 5 gbólóhùn nípa ilò

Ìwé ìtòkasi

Àkójọ àwọn ìwé ìtòkasi wà ní òpin ìpín kòòkan. Mo rò ó láti wá ìwé wònyí kí o kà á dáadáa. Sáayàn láti wá àwọn ìwé tí ó wúlò ní àwọn yàrà iikawé ní itòsí rẹ.

Igbélémè

O gbodò gbiyànjú láti dáhùn àwọn ibéèrè tí ó wà ní òpin ìpín kòòkan. Èyí yóò fún o ní òye bí idánilekòó tí o kà şe yé ọ sí.

Course overview and presentation schedule/abala èkó àti ètò igbékale

Nómìbà	Àkòrì-işé	Osè-işé sísé	Igbélémè
	Course guide/ítóni abala èkó		

Módù 1

1	Ipín 1 gírámà	1	Ayéwò àyànsé işé
2	Ipín 2 Ipínsísòrí ɔrò èdè Yorùbá	2	Ayéwò àyànsé işé

Módù 2

3	Ipín 1 ɔrò-orúkò	3	
4	Ipín 2 aròpò-orúkò	4	
5	Ipín 3 èyánrúkò	5	
6	Ipín 4 ɔrò-ìşe	6	
7	Ipín 5 ɔrò-àpónlé	7	
8	Ipín 6 ɔrò atókùn	8	

Módù 3

9	Ipín 1 àpólà-orúko	9	
10	Ipín 2 àpólà-ìşe	10	
11	Ipín 3 àpólà-atókùn	11	
12	Ipín 4 àpólà àpónlé	12	
13	Ipín 5 gbólöhùn nípa ihun	13	
14	Ipín 6 gbólöhùn nípa ilò	14	

Àwọn Àgékúrú tí a lò

AP	=	Órò-àpónlé
AT	=	Órò-atókùn
APAP	=	Àpólà-àpónlé
APAT	=	Àpólà-atókùn
APIS	=	Àpólà-ìşe
APOR	=	Àpólà-orúkò
EY	=	Èyánrúkò/Èyán

IS = Ḍò-ìṣe
 OR = Ḍò-orúkó

INTRODUCTION TO THE GRAMMATICAL PATTERNS OF YORUBA LANGUAGE

ÌFÁÁRÀ SÍ BÁTÁNÌ GÍRÁMÀ ÈDÈ YORÙBÁ

ÌFÁÁRÀ

Gbogbo èdè àgbàyé ló ní ètò gírámà. Ètò gírámà èdè kan sì máa ní yàtò sí ìkejì, bí ó tilè jé pé ijora kòòkan máa ní wà nínú wọn. Bí àpēere, gbogbo èdè ló ní irò-ifò, iyé fáwèli àti kónsónántì, bákan náà gbogbo èdè ló ní ìsòrí-òrò Ḍò-orúkó àti Ḍò-ìṣe. Ètò gírámà tí a ní sòrò nípa rè yíi ni èlédè ní lò láti sọ èdè rè ní asodátó, kí ó sì gbo ọ ní àgbóyé. Ohun tí àwọn onímò èdè gbàgbóni pé gbogbo èdè ló ni òfin àti òté tí ó de ìshámúlò àti àtòpò òrò láti gbé afò tí ójé aseégbà, tí ó sì ní ìtumò kíkún jáde. Mò-ón-nú ni òfin wònyí fún ìshámúlò èdè. Òfin wònyí sodo sínú ọpolo elédè.

Èkó nípa gírámá èdè pínsí ipele bíí márùn-ún: **ipele fonétiķi, ipele fonolójì, ipele mofólójì, ipele sínántáàsì** àti **ipele sémántíķi**. Ipele kòòkan ni ó ní àkóónú isé tí ó jinlè nípa èhun àti ìshámúlò èdè. Àkóónú ipele kòòkan ni ó sì je onímò èdá-èdè lógún. Nínú isé tí a gbé kalè yíi, ìfinimolé nípa ipele sínántáàsì èdè Yorùbá ni o máa bá pàdé nínú èkó yíi. Ohun tí o máa kà nípa rè ni ìsòrí-òrò tí ó wà nínú èdè Yorùbá àti isé tí ìsòrí-òrò kòòkan ní se nínú gírámà láti se àgbékalè afò geere. Yatò sí ìsòrí-òrò, o máa kékòjó nípa fónrán àti àpólà tí ó wà nínú gbólóhùn, békè ni o máa kó nípa ihun àti isé tí a ní fi gbólóhùn jé/se bí a bá lò wón nínú afò.

A ní láti pe àkíyèsí ara wa si kókó pàtákì kan kí a tó máabá isé yíi lo. Àkíyèsí náà ni pé àwọn onímò èdá-èdè ní púpò iga máa ní ya síntáàsì sótò láti pè é ní gírámà. Ídí ni pé inú ìmò síntáàsì ni a ti ní kó nípa àkóónú afò geere. Ìgbàgbó àwọn onímò èdá-èdè ni pé síntáàsì kó gbogbo ipele gírámà tí a ti dárúkó lókè yíi pò, torí náà wón ní ya síntáàsì sótò láti dà ápè ní gírámà. Torí náà bí ó tilè jé pé àkòrì **YOR 122** jé **Introduction to the Grammatical Patterns of Yoruba Language**, kí í se gbogbo ipele gírámà ni o máa kékòjó nípa rè nínú idánilékòjó yíi. Ipele tí yóò fún ọ ní ìmò nípa àkóónú afò geere, pàápàá jùlò gbólóhùn ni o máa kó nípa bátànì rè.

**MAIN
COURSE**

Módù 1	1
Ipín 1 gírámà	1
Ipín 2 Ípínsísòrí ḥòò èdè Yorùbá	4
Módù 2.....	8
Ipín 1 ḥòò-orúkò.....	8
Ipín 2 arópò-orúkò.....	15
Ipín 3 èyánrúkò.....	19
Ipín 4 ḥòò-ìṣe.....	24
Ipín 5 ḥòò-àpónlé.....	29
Ipín 6 ḥòò-atókùn.....	32
Módù 3.....	36
Ipín 1 àpólà orúkò	36
Ipín 2 àpólà-ìṣe.....	40
Ipín 3 àpólà atókùn àti àpólà àpónlé.....	43
Ipín 4 gbólóhùn nípa ìhun.....	47
Ipín 5 gbólóhùn nípa ìlò.....	52

MODU 1**ÌPÍN 1 GÍRÁMÀ**

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Kíni Gírámà
  - 4.2 Òfin Gírámà
  - 4.3 Òrò àti àtòpòòrò
  - 4.4 Àkóónú Gírámà
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Ìbéèrè
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ìfáàrà

Gírámà ñe pàtakì nínú ìmò èdá-èdè. Èkó tí ó jinlè nípa gírámà ní fún ni ní òye ohun tí elédè mò gége bí ètò, ilànà àti òfin èdè rẹ́ tí ó sí n ñe àmúlò rẹ́ fún afò geere. Onímòèdá-èdè ní láti le ñe àtúpalè àkóónú gírámà ní ekúnréré.

2.0 Èròngbà

Àfojúsùn abala èkó yií ní láti jé kí o mo ohun tí gírámà jé nípa wíwo oríkì àti àkóónú gírámà. O maaní ìmò nípaòrò, àtòpò òrò àtiìhungbólóhùn bí òsingírámà Yorùbá ñe gbà.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

Sàlàyé kíkún nípa ohun tí gírámà jé nínú èkó èdè.

4.0 Ìdánilékòó

Gbogbo èdè ni ó ní ètò àti ilànà tí àwọn tó ni èdè ní gbà ñe àmúlò rẹ́ fún àgbóyé. Apapò ìmò tí ení tí ó ní sọ èdè, ìyen elédè (ení tí ó ní sọ èdè, tí ó sì gbó o yékéyéké) ní nípa èdè rẹ́ tí ó fun un ni òye ìṣàmúlò èdè náà nínú afò geere ni àwon onímò èdá-èdè pè ní **gírámà**. Òfin de bí a ñe ní lo èdè, bí a kò bá tèlé òfin èdè, àgbóyé kò ní sí.

4.1 Òfin Gírámà

Ètò àti ilànà tí èdè fí àyè gbà nípa bí a ñe gbodò lò ó fún àgbóyé ni a mò sí òfin gírámà. Elédè mo òsingírámà èdè rẹ́, èyí ni ó fí jé pé ó mo afò tí ó tónà, ó mo èyí tí kò tónà, bẹè ni ó mo èyí tí ó ní pónna. Èyí túmòsí wípé

ó mọ afò tó jé aṣeégbà, ó mọèyítí kò ṣe é gbà, ó mọ afò tó nípónna. Woàpèrè isàlè yíí.

- (1) a. Aago yen kò ṣisé mó.
     b. *yen aago ṣisé kò mó
     d. *aago yen mó kò ṣisé
     e. *mó aago yen kò ṣisé

Ìwọ bi elédè Yorùbá mọ pé gbólóhùn (1i) jé aṣeégbà torí pé ó bá ipèdè Yorùbá mu. Ó bá òfinètò ɔrò Yorùbá mu torí pé **aagotí** ó jé olùwà atí èyán tí ó yàn an **yen** teleara wọn bí ètò àtiilànà gírámà Yorùbá ṣe gbà. ɔrò iyísòdí **kò** kò sájú ɔrò-ìṣe **ṣisé** tí ó ṣe iyísòdí fún, bẹè ni ɔrò àpónlé **mó** télér ɔrò-ìṣe tó ṣe àpónlé fún. O mágá mó nípa olùwà, èyán atí àpónlé níwájú.

Gbólóhùn méta yooku (1ii,iii,iv) jé aláiseégbà torí pé wọn kò bá ipèdè Yorùbá mu. Wọn kò télér òfin gírámà Yorùbá. Ní (1ii), èyán **yen** sájú ɔrò-orúkò **aago** tí ó ní yán, kò tí ó ní ṣisé iyísòdí télér **ṣisé** tí ó yí sòdí. Àkíyèsí méji yíí tako òfin gírámà Yorùbá, torí náà, (1ii) kií ṣe gbólóhùn tó péye nínú èdè Yorùbá.

Gbolohun (1iii) tako òfin gírámà Yorùbá nípa wípé ɔrò àpónlé àkéyìn ìṣe **mó** kò le jeyo sájú ɔrò-ìṣe tí ó ní yán. Bákannáà ni ɔrò rí nínu gbólóhùn (1iv), òfin gírámà èdè Yorùbá kò fi àyè gba ìgbésíwájú fún ɔrò àpónlé akéyìn ìṣe **mó**.

Àwọn àkíyèsí tí a tókasí wí pé ò ṣe okùnfà àìṣeégbà gbólóhùn (1ii,iii,iv) wà lára ohun tí elédè Yorùbá mó bí àatakò sí òfin gírámà èdè rè, afò yóò di aláiseégbà bí wòn bá ti lu òfin wònyí. Ó yé kí a ṣe àlàyé pé òfin gírámà kí í ṣe ohun tí a kó sílè tábí tí a ní kéde rè. Bí ọmóniyàn bá ti ní kó èdè ni ó ní mó òfin èdè tí ó ní kó, tí ó sì ní ko sínú ọpolo fún ìsàmúlò, torí náà **mò-ón-nú ni òfin gírámà**.

4.2 ɔrò atí àtòpò ɔrò fún Afò Geere

ɔrò ni idá kan tí ó mágá ní dá dúró tí ó sì ní iṣé tí ó ní ṣe nínú gbólóhùn. Àìmoye ni ɔrò tí ó mágá ní wà nínú èdè, kò lónkà ni. ɔrò wònyí ni elédè ní ṣe àtòpò wòn láti ṣe ojúlówó afò geere. Bí àpèrè

Adéolú ra aṣo tuntun.

1   2   3¹   4

ɔrò mérin lo wà nínú gbólóhùn yíí, ikòkan ló ní ṣisé gírámà. **Adéolú** ni ɔrò-orúkò ní ipò **olùwà**, ó ní sọ pàtò ení tí ó ṣe nñkan. Tí o bá fé mó ohun tí ó ṣe, **rà** ni ɔrò tó sọ èyí, **aṣo** ní **àbò** ɔrò-ìṣe gbólóhùn yíí, ohun ni nñkan gan-an tí Adéolú rà. Tí o bá béèrè irú aṣo wo, **tuntun** ni **èyán** tó fi kún ìtúmò **aṣo**.

Bí òrò se máa ní pò tó nínú èdè, gbogbo wọn ni ó ní isé tí wón ní se nínú gírámà. Isé tí wón ní se ni a fi máa ní pín wọn sí abé isórí gírámà. Ohun tí ó bá jɔra ni a fi ní wéra, àwọn òrò tí ó bá se irú isé kan náà nínú gírámá ni a máa ní kó pò sí abé isórí-òrò kan náà.

4.3 Àkóónú Gírámà

Ìmò tí ó sodo sínú gírámà pò, nítorí pé gbogbo imò tí elédè ní tí ó fi ní se àmúlò èdè rẹ nínú afò geere ni a gbodò gbòn yébeyébékí ó sì yé wa yékéyéké. Ara ìmò gírámà ni ètò iró (fonólójì)àti isèdá òrò (mofólójì). Sùgbón nínú isé yíí, ètò àti isàmúlò òrò nínú gbólóhùn ni a gbajumó. Torí náà àwọn ohun tí o máa bá pàdé ni isórí-òrò, òrò orukò, arópò-orukò, òrò-isé, èyan, òrò àpónlé àti òrò àsopò. Bákán náà o máa kékòjó lórí akùdé gbólóhùn bí àpólà-orukò, àpólà-isé àti àpólà-pónlé. Síwájú si i, idánilékòjó yóò wà lórí èyà gbólóhùn nípa wíwo ihun àti isé gbólóhùn nínú afò.

5.0 Ìsonisókí

Ìpín àkókó yíí ni a ti şàlàyé wí pé gírámà jé àkóónú ètò àti ilànà tí ó de isàmúlòrònínú afò geere. Abalayí tún ménú ba òfin gírámà tí ó júwe afò tí ó jé aseégba àti afò aláíṣèègbà, a jé kí ó di mímò wí pé mó-ón-nú ni òfin gírámà jé. Ìmò gírámà kẹnú torí náà èkó rẹ gbòòrò. O ní láti fòkàn sí àwọn kókó tí a ménú bà bí àwọn ohun tí ó jé àkóónú gírámà, kókó wònyí ni àwọn idánilékòjó iyókù isé yíí yóò dá lé lórí.

6.0 Ìbèrè

1. Kí ni gírámà?
2. Wo gbólóhùn méjìlsàlè yíí kí ó şàlàyé ọnà tí wón gbà fi lu òfin gírámá Yorùbá:
  - *Omọ yẹn sáré tètè kò
  - *Adé gbó rará kò
3. Şàlàyé nípa àkóónú gírámà
4. Njé òótó ni wí pé òrò ní isé tí wón ní se nínú gírámà? Fi èrí gbe idáhùn rẹ lésè.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Aladejana, F. (editor) (2014) *Yorùba Series Volume III*. Ìkéré: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yorùba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bambose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

IPIN 2   ÌPÍNSÍSÒRÍ ỌRÒ ÈDÈ YORÙBÁ

- 1.0   Ìfáàrà
- 2.0   Èròngbá
- 3.0   Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0   Ìdánilekòó
  - 4.1   Ìsòrí-òrò
  - 4.2   Ìlana ipinsisori
  - 4.3   Àwọn ìsòrí-òrò Yorùbá
- 5.0   Ìsonísókí
- 6.0   Ìbéèrè fún işé àsetiléwá
- 7.0   Ìwé ìtòkasí

1.0   Ìfáàrà

Òròkòòkan ni óní abé ìsòrí-òrò tí a pin sí nínu gírámà. Bí o bá ní şafò, tí o ní sòrò geere láti şe àlàyè, ọrò máa ní télér ara wọn ní sisè-n-télér ni. Wón so mó ara wọn láti gbé ìtumò jáde fún olùgbó. Abala yíí ni a ti kó nípa àwọn ilànà tí a fi ní pín àwọn ọrò sí abé ìsòrí-òrò. Bákán náà, a kó nípa àwọn ìsòrí-òrò tó wà nínu èdè Yorùbá.

2.0   Èròngbà

Léyin idánilekòó yíí, ó yé kí o le sò àwọn ilànà tí a le gùnlé láti pín ọrò Yorùbá sí ìsòrí-òrò. O máa ní ìmò tí ó kún nípa àìkúnjù-ìwòn àwọn ilànà kan, o sì máa moìlànà tó kúnjúòşùwòn tó şe é télér.

3.0   Ìbéèrè Ìsaájú

Àwọn òşuwòn wo ni a leè sàmúlò láti fi pín ọrò sí abé ìsòrí-òrò? Njé gbogbo òşuwòn náà ni ó tònà?

4.0   Ìdánileékó

Nínu idánilekòó yíí ni o ti máa kó nípa àwọn ilànà tí a le gùnlé láti pín ọrò sí ìsòrí ọrò, tí o bà fi ara balè kà á dáadáa o máa rí òye kíkúnjù ìwòn àti àíkúnjù ìwòn àwọn ilànà náà.

4.1   Ìsòrí-òrò

Àwọn ìsòrí kòòkan tí a pín àwọn ọrò inú èdè sí nípa wíwo àbùdá wọn, àti ní pàtàkì işé tí wòn ní şe nínu gírámà èdè ni a mò sí ìsòrí-òrò. Àwọn ọrò tí ó wà lábé ìsòrí-òrò kan máa ní àbùdá pàtàkì tí wòn fi jo ara wọn.

4.2 Ilànà ìpín sí isòrí-òrò

(i). wíwo ìrísí

Bí a bá wo ìrísí, a le sọ pé òrò tí ó bá bérè pélú kónsónántì gbódò wà ní abé isòrí-òrò tí a mò sí òrò ìše. Èyí rí bérè nítorí pé kónsónántì ni ó bérè àwọn òrò-ìše èdè Yorùbá. Bí àpeere

je, tà, kígbé, fò, bérè, díde, sun, gbé, já, parí, rántí, jokòó, abbl

Bákán náà, a le sọ pé òròkòrò tí ó bá bérè pélú fáwéli maa wà lábé isòrí-òrò tía mò sí òrò-orúkó. Bí àpeere:

órí, igi, ilé, òtútù, aso, ewúré, otí, iyàwó, omo, okò, ifura, ewé, ayò, ifé, abéré, abbl

O maa se àkíyèsí wí pé gbogbo òrò-orúkó tí a kó sókè yií ló bérè pélú fáwéli, bérè ni ó rí pélú òpòlòpò orúkó tí o mò.

Ilànà wíwo ìrísibáyií kò kúnjú ìwòn nítorí pé yóòyorí sí kí a kó ohun tí kò jora papò sí abé isòrí kan náà. Lónà kínní kí í se gbogbo òrò tó bérè pélú kónsónántì ni òrò-ìše. Bí àpeere a rí òrò-orúkó tí ó bérè pélú kónsónántì:

bàtà, góòlù, fàdákà, filà, wàrà, kóòbù, gèlè, kíjipá, gúgúrú, tálákà, abbl

Bákán náà a rí òrò bii **jéjé, kíá, báláú, péré, jéé, dié, rárá** tó bérè pélú kóñsonántì sùgbón tí wọn kíí se òrò-ìše.

Bí a bá wò ó síwájú, kíí se gbogbo òrò tí ó bérè pélú fáwéli ni òrò-orúkó, bí àpeereati, **àfí, àní.**

Àkíyèsí wònyí fi hàn pé lílo ilànà ìrísí kò kúnjú ìwòn.

(ii). wíwo ìtumò

Ilànà yií gbajúmò dáadáa látijó, èyí ni ó fa sábàbí oríkì òrò-orúkó tó sòpé: **òrò-orúkó ni òròkóró tó jéorúkó èníyàn, orúkó ibikan tabí orúkó nnkan.** Bí a bá wo àpeere isàlè wònyí, a ó sọ pé oríkì náà kógo já:

a) Olú, Délé, Adébólá, Àjoké, Ajéwolé, Rísíkátù, Définidì

b) Èkó, ilé, yàrá, sòòbù, ojà, odó, ojúde, ahéré

c) àga, abó, iga, bálè, ewúré, eku, ikòkò, okúta

Àwọn àpeere (a) jé orúkó èníyàn, (b) jé orúkó ibikan, (d) jé orúkó nnkan. Bí o bá wo ìwònba àpeere wònyí àti àpeere miíran tí ìwò alára le tóka sí o maa léro pé oríkì tí a ménu bà kógo já. Sùgbón bí a bá wo àwọn àpeere bí: **ifé, iríra, obùn, agò, òrò, ajé, ilera, irèwèsi, adùn,** a ó se àkíyèsí wí pé oríkì náà kó kógo já nítorí pé àwọn òrò wònyí kíí se orúkó èníyàn, ibikan tabí nnkan tí a le tóka sí. Nípa békìlànà wíwo ìtumò fi àwọn òrò kan sílè láipín wọn sibi tí ó tó.

(iii). wíwo isé tí òrò se nínú gbólöhùn

Ilànà wíwo isé tí òrò se wúlò fún pínpín òrò sí isòrí-òrò. Bí a bá lo òrò nínú gbólöhùn, irú òrò bérè gbódò ní isé pàtó tí ó ní se, isé tí ó bá ní se ni a ó fi pin pò mó àwọn òrò tó ní se irú isé kan náà. Bí àpeere,

Ogá ra okò tuntun ní àná.

Nínú gbólóhùn yíí, **ògá** síséolùwà fún òrò-ìse **rà, okòṣisé** àbò fún òrò-ìse yíí kan náà. Àwọn òrò tí ó bá se é lò bí olùwà àti àbò fún òrò-ìse nínú gbólóhùn máa wà lábé isòrí-òrò kan náà. **Tuntun** bí a se lò ó fí kún ìtumò**okò**, ó jé kí óyé irú**okòtí** a n̄ sòrò rè yé ni. Òrò tó bá fí kún ìtumò àbò òrò-ìse nínú gbólóhùn yóò wà ní isòrí-òrò kan náà pèlútuntun.

Kí a wo àpẹere miıràn:

Odé yen pa ejò ñlá.

Eni tí ó se nñkan nínú gbólóhùn yíí ni **ode**, ó sisé olùwà bí a se ríogá tí ó sisé olùwà nínú àpẹere àkókó lókè ni abala yíí. Òrò orúkó **ògá** ni ó se nñkan nínú àpẹere náà, òun ni eni tí ó se nñkan. Níwòn ighbà tí ó jé pé isé kan náà ni òrò méjèèjì se (**ògá** àti **ode**) nínú gbólóhùn tí wọn ti jé jáde, a gbodò kó wọn sí abé isòrí-òrò kan náà.

Àkýèsí kan pàtakì nípa ilànà yíínipé òrò kò se é pín sábé isòrí-òrò bí ó ba dá je yó, òrò gbodò je jáde nínú gbólóhùn kí a tó le pín in sí isorí-òrò, nítorí pé inú gbólóhùn ni a ti le mọ isé tí òrò n̄ se.

(iv). wíwo mofólójì èdè

Ilànà mıràn ni wíwo isesí mofólójì èdè tí a n̄ pín òrò rè sí isorí-òrò. Nínú èdè Yorùbá tí à n̄ kékòó nípa rè, a le sọ pé òrò tí ó bá le gba àfómó iwájúàì-máa wà ní isorí-òrò òrò-ìse. Bí àpẹere

sùn: àì + sùn → àìsùn

gbón: àì + gbón → àìgbón

tà: àì + tà → àità (àità ojà)

bákán náà, a le sọ pé òrò tí o bá le gba àfómó iwájúonímáa jé òrò-orúkó, bí àpẹere

owó: oní + owó → olówó

igi: oní + igi → onígi

ilé: oní + ilé → onílé

ewé: oní + ewé → eléwé

Àwọn àpẹere òkè wònyí jérií síí pélànà wíwo mofólójì se é lò láti pín òrò sí abé isorí-òrò. Sùgbón ilànà yíí kò kógo já nítorípé àwọn òrò kan tí kí se òrò-ìse tààrà le gba àìbí àfómó iwájú, àpẹere,

tètè: àìtètè

gbodò: àìgbodò

mòónmò: àìmò-ón-mò

Ilànà yíí şini lónà nípa pínpín irú òrò báwonyí sí abé isorí-òrò òrò-ìse

Bí a ti ri i, oríṣí ilànà ni a le gbà pín òrò sí isorí òrò. Èyí tí a gùnlé nínú idánilekòó yíí ni isámúlò isé tí òrò se nínú gbólóhùn, Agbékálè afòni ó máa sọ pátó isé tí òrò se, àti abé isorí-òrò tí ó létòó kí a pin in sí.

4.3 Àwọn isorí-òrò èdè Yorùbá

Àwọn onímò-èdá èdè isáajú se àgbékálè isorí-òrò tí a kó sí isàlè yíí nípa wíwo isé tí òrò se nínú gbólóhùn/afò:

Òrò-orúkó

Arópò-orúkó

Èyán/Èyánrúko
 Òrò-iṣe
 Òrò-àpónlé
 Òrò-asopò
 Òrò-atókùn

Àwọn ìsòrí-òrò wònyí ni a ṣàlàyé wọn nínú èkó yií. Ó yẹ kí a fi kun un wí pé àwọn onímò-èdá èdè kan wòye pé kì í şe gbogbo ìsòrí-òrò tí a kọ lókè yií ni a le pè ní ìsòrí-òrò tààrà, wọn wòye pé òrò aṣegírámatí kò yẹ láti dá dúró bí ìsòrí-òrò wà lára wọn. Irúfẹ iwòye yií kò jẹ wá lógún ní ipeleèkó wa yií. Ó dájú pé ojúwòye yií àti àrìyànjiyàn tí ó rò mó ọn yóò wáyé ní ipele tí ó ga ju èyí lo.

5.0 Isonísókí

Láisí àní-àní, òrò se pàtakì púpò nínú afò, sùgbón òrò kòòkan ni ó ní isé tí ó ní şe nínú afò tàbí nínú gbólöhùn. Isé tí òrò ní şe ni a lò láti fi sí abé ìsòrí-òrò tí ó tó. Ilànà ipínsísòrí-òrò pò, sùgbón kì í şe gbogbo ilànà ló şe é télé, bí béké kó ipínsísòrí-òrò tí a bá şe kò ní kógo já. A gùn lé àlàyé wa wí pé ilànà tí ó şe àwòfin isé tí òrò şe nínú afò ni a wòye pé ó tó jùló nínú àwọn ilànà tí a wò. Nípa lílo ilànà yií a şe àmújáde ìsòri-òrò méje bí àwọn onímò ìsájú şe gbé e kalè.

Ìbéèrè

1. Àlébù wo ni ó rò mó wíwo ìrísí láti pín àwọn òrò Yorùbá sábé ìsòrí-òrò?
2. Njé òótó ni pé ìṣàmúlò mofolójì èdè kò kúnjú ìwòn láti pín òrò sí abé ìsòrí-òrò?
3. Şe àlàyé tí ó kúnni lójú nípa àwọn ìsòro tí ó rò mó lílo ìtumò láti pín òrò sí ìsòrí-òrò.
4. Ilànà wo ni o rò pé ó tònà láti fi pín òrò sí abé ìsòrí-òrò? Fi èrí gbe ìdáhùn rẹ́ lésè.

7.0 Ìwé Ìtókasí

Aladejana, F. (editor) (2014) *Yoruba Series Volume III*. Ìkéré: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbosé, A. (2014) *Fonolójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

MODU 2**UNIT 1   ỌRỌ-ORÚKO**

1.0	Ìfáàrà
2.0	Èròngbà
3.0	Ìbéèrè Ìsaájú
4.0	Ìdánilékòó
4.1	Oríkì ọrọ-orúko
4.2	Isé ọrọ-orúko
4.3	Àbùdá àdámò ọrọ-orúko
4.4	Éyá ọrọ-orúko
4.5	Ìsodòrọ-orúko
5.0	Ìsonísokí
6.0	Ìbéèrè
7.0	Ìwé ìtókasí

1.0   Ìfáàrà

Òkan pàtakì ní ìsòrí-òrọ ọrọ-orúko nínú èdè Yorùbà. Nínú abala yií ni a ti se àtúpalè ìsòrí-òrọ yií. A wo oríkì ọrọ-orúko, isé tí ó wà nínú èdè Yorùbá. Lákòotán, a sọ léréfée, bí a se ní fí kún ọrọ-orúko nínú èdè Yorùbá.

2.0   Èròngbà

Bí o bá ka ìpín yií tán, o máa le sọ pàtó ohun tí ọrọ-orúko jé àti isé rẹ nínú afò geere. Bákan náào máa mọ àwọn àbùdá tí a le fí mọ ọrọ-orúko, èyà kókan tí a pín ọrọ-orúko sí àti ìlànà tí a ní gbà se àfikún sí ìsòrí-òrọ ọrọ-orúko nínú gírámà Yorùbá.

3.0   Ìbéèrè Ìsaájú

Jíròrò lórí ìsòrí-òrọ tí o mọ sí ọrọ-orúko, kí ó şàlàyé ní kíkún isé tí ó ní se àti èyà ọrọ-orúko tí ó wà nínú èdè Yorùbá.

4.0   Ìdánilékòó

Òrọ-orúko jé ìsòrí-òrọ pàtakì nínú gírámà Yorùbá. Bí o bá ní şafò, ó di dandan kí o fí ọrọ rẹ sорí àwọn orúko tí o ní sòrò nípa wọn, yálà nípa wí pé irú orúko bẹ́è ló se nñkan tàbí òun ni a se nñkan sí. Awọn orúko báwònyí ló máa ní wà lábé ìsòrí-òrọ orúko. O máa kà nípa ìsòrí-òrọ yií ní ìpín idánilékòó yií.

4.1 Oríkì ɔrò-orúkó

Òrò-orúkó nínú èdè Yorùbáni ɔwó àwọn ɔrò tí a le lò bí olùwà fún ɔrò-ìṣe, àbò fún ɔrò-ìṣe àti àbò fún ɔrò-atókùn. Oríkì yií je mó iṣé tí ɔrò-orúkó ní se nínú gbólóhùn, lílò iṣé tí ɔrò ní se jé kí ó rorùn láti dá wọn mò nínú afò. Kí a wo àpeere wónyí:

- i. Ajá pa ewúré níoko.
- ii. Adéoyè jeàṣáró níbukà.
- iii. Iṣé bérè.

Àwọn ɔrò tí a pa láró ní ibèrè gbólóhùn kòòkan jé ɔrò-orúkó tó ní ṣisé olùwà fún ɔrò-ìṣe tó télè wọn. Àwọn ɔrò náà ni ajá, Adéoyèati iṣé. Ajá ni ó se nñkan nínú gbólóhùn (i), ó jé olùwà fún ɔrò-ìṣe pa. Sùgbónewúréni a se nñkan sí, òun ni ó ṣisé àbò ɔrò-ìṣe náà. Nínú gbólóhùn yií kan náà, oko jé àbò fún ɔrò-atókùn ní. Bí o bá wo àwọn àpeere yóókù dádadáa, o máa ri i wí pé Adéoyè ni ó se nñkan ni àpeere (ii), òun ni olùwà ɔrò-ìṣe je. Àsáró ni ó ṣisé àbò fún ɔrò-ìṣe yií torí òun ni Adéoyé se nñkan sí (o je é). ɔrò tí ó ṣisé àbò fún ɔrò-atókùn ní ni bükà. Nínú àpeere (iii), iṣé ni ohun tí a sòró nípa rè, òun ni olùwà ɔrò-ìṣe bérè.

4.2 Àbùdá àdámò ɔrò-orúkó

Àwọn àbùdá àdámò méta tí a fí le dá ɔrò-orúkó mòni a ménu bà nínú àlàyéwa ní isálè yií. Àwọn ni a se àlàyé wọn ní ikòkàn ní isálè yií.

i. ɔrò-orúkó ló máa ní gba èyán

ɔrò tí a bá ti le yán nínú èdè Yorùbá màa ní jé ɔrò orúkó. Èyán yòówù tí ibáà jé, yálà ɔrò-orúkó mímíràn, àròpò-orúkó, èyán-asàpèjúwe, èyán awé-gbólóhùn aşapèjúwe tàbí èyán mímíràn tí wón bá ti bá ɔrò kan ṣisé nínú afò geere, ɔrò-orúkó ni irú ɔrò tí wón bá ṣisé gbodò jé. Bí àpeere,

ÀdáAdéoyè sònù.

Òkúta yangí pò ni Àbújá.

Ajádúdúpa ehoró.

Iléti Òjó rátóbi.

Adé ra ewúrédúdú.

Ìfẹàilábàwón dára ní àáríntokotaya.

Àwọn ɔrò tí a pa láró jé ɔrò-orúkó, àwọn tí a kó ní itálíkì jé èyán. O máa ʂakiyesi wí pé orúkó èníyàn, orúkó ɿranko àti nñkan ni àwọn ɔrò-orúkó tí ó gba èyán

ii. ɔrò-orúkó ni a le so àfómó oní-/ mó

Nínú èdè Yorùbá, ɔrò tí ó bá le gba àfómó iwájú/oní-/ gbódò jé ɔrò-orúkó. Bí àpeere:

	àfómó	òrò-	àmujáde
	iwájú	orúkó	
ilé:	oní	+	ilé → onílé
isu:	oní	+	isu → onísu

yèyé: oní + yèyé → onýyèyé

ewé: oní + ewé → eléwé

Gbogbo ḥrò tí a so àfòmò-iwájú mó nínú àpèere òkè yií ni ó jé ḥrò-orúko.

iii. Ḫrò-orúkoni a le lo ḥrò aṣèbèrèta àti kí fún

A mágá ní se ibéérè nípa nñkan, a sì mágá ní lo ḥrò aṣèbèrèta àti kí. Ḫrò-orúkoni a le lo ḥrò wónyí fún. Àpèere

a) Olú ra aṣo funfun: Ta ló ra aṣo funfun? (Olú)

b) Délé fún Sadé ní owó: Ta ni Délé fún ní owó? (Sadé)

d) Eran je iṣu Òjó: Kí ló je iṣu Òjó? (Eran)

e) Mótò pa ewúré sí tití: Kí ló pa ewúré sí tití? (Mótò)

4.3 Èyà ḥrò-orúko/Àtúnpín ḥrò-orúko

Ḥrò-orúkoni inú èdè Yorùbá se é pín sí ḥwòòwó nípa wíwo àbùdá tí wọn fi jo ara wọn. Won se é pín sí ḥwó méjì pàtakì: **aṣeékà** àti **àliseékà**.

a) Aṣeékà: gbogbo ḥrò-orúkoni tí ó se é kà ní ení, ejì, èta abbl ni ó wà ní ḥwó aṣeékà. Àpèere wọn ni **òkúta, ewúré, ilé, àga, iṣu, omo, adiyé, ikòkò, ènìyàn, filà;** ikòkan wọn ni ó se é lò pèlú ḥrò àṣoyé. Bí àpèere

òkúta méjì

ilémérin

ènìyàn méfà

iṣu mårùn-ún

Ḥrò asoye niméjì, mérin, méfa, mårùn-úntí a lò pèlú àwọn ḥrò-orúkoni tí a pa láró, èyí tí ó fi hàn pé wón se é kà.

b) Àliseékà: àwọn ḥrò-orúkoni tí kò se é kà, tí kò se é lò pèlú ḥrò àṣoyé ni ó wà ní ḥwó ḥrò-orúkoni àliseékà. Wo àwọn àpèere isale yií:

iná, omi, ejè, ilera, aféfè, iyò, itò, èémí, irun, àisàn, idùnnú.

Àwọn ḥrò-orúkoni wónyí kò le gba èyán asoye, bí o bá wo àpèere ìsàlè yií o mágá ri òye rẹ pé wọn kò bá ipèdè Yorùbá mu,

*ilera méfa

*aféfè mårùn-ún

*idùnnú méta

Bí ó tilè je pé ḥwó méjì òkè yií se pàtakì, sibè gbogbo wọn se é tún pín sí èyà/ḥwòòwó miiràn. Àwọn bii

i. ènìyàn/alájénìyàn

ii. àføyemò/àrídímú

iii. élémí/alálémí

iv. oñkà

v. àṣoyé

vi. àṣogba

vii. ibikan

viii. àṣafihàn

i) Ọrò-orúkọ èníyàn/alájéñíyàn

Gbogbo ọrò-orúkọ tí ó tóka sí èníyàn ni ó wà lábé ọrò-orúkọ èníyàn. Àpeere wọn ni orúkọ tí a le sọ èníyàn bí àbísọ, àlajé tàbí àdàpè. Bí àpeere:

Abiódún, Dàda, Òjo, Adéolá, Sofólá, Ganiyatú Akíntúndé, Olúséyi, Lémómù

Tíṣà, Olùkó, Alàgbà, Akòwé, Dáúdà, Ilòrí, Alágbañò, Pásítò, Alùfáà, Òdòfin, abbl.

Ọrò-orúkọ tí kò tóka sí èníyàn wà lábé ọrò-orúkọ alájéñíyàn. Wón pò rẹpéte, àpeere wọn ni:

ìgò, àga, isé, ewúré, bátà, omi, oòrùn, ikòkò, aso, oúnje, ọbe, aféfé, epo,
omi, àlàáfià, idèra, àánúabbl.

ii) Ọrò-orúkọ Arídímú/Aføyemò

Àwọn ọrò-orúkọ tí ó sàfihàn ohun tí ó se é fojú rí, tí ó se é tóka sí, tí ó sì se é dímú ni ó wà lábé ọrò-orúkọ arídímú. Bí àpeere: **èníyàn, iṣu, ilé, àga, ibùsùn, móto, orí, ọkọ, àda, ewúré, elédè, ení, àwo, iyò, ewé, òkúta, irú**, abbl.

Àwọn ọrò-orúkọ tí kò se é dì mú, tí a kò rí sùgbón tí a fí òye dá wọn mò ni ọrò-orúkọ aøyemò. Àpeere: **aáwò, iberù, igbéraga, irònú, èṣè, agídí, itélórùn, àánú, ilérí, ojo, owú, isé, oorun**, abbl.

iii) Ọrò-orúkọ élémíí/alàìlémií

Ohun tí ó ní èmí, yálà ó jé èníyàn, èranko, eyé tabi kòkòrò, ni ó wà lábé ọrò-orúkọ élémíí. Àpeere: **aláñtakùn, adìyé, eèrà, ejá, ọká, ejòlá, ikán, màlúù, ewúré, àṣà, Dàda, Òjó, Oláyíwòlá**, abbl.

Àwọn ọrò-orúkọ tí ó tóka sí ohun tí kò lémií ni ọrò-orúkọ alàìlémií. Àpeere: **àga, omi, ewé, òkúta, àpáta, yèpè, ilé, ikòkò, igi, abèbè páanù, aso, ife, àdúrà, ògiri, àánú** abbl.

iv) Ọrò-orúkọ oñkà

Gégé bí orúkọ rè, ọrò-orúkọ oñkà wà fún kíka iye (oñkaye) tàbí kíka ipò (oñkapò).

Òñkaye:ení, èjì, èta, èrin, àrún, èfà, èje, èjọ, èsán, èwá, òkànlá, èjìlá, abbl.

Òñkapò:ekínní, èkejì, èketa, èkerin, èkárùn-ún, èkefà, èkeje, èkejọ, abbl.

v. Òrò-orúkọ Àsøyé

Òrò-orúkọ àsøyé máa ní sọnípa ìwòn tàbí iye nñkan. Ní pàtákì ó máa ní sọnípa bi òrò tí ó bá télè se pò to. Òrò-orúkọ àsøyé kò le è dá dúró nínú afò geere, ìwòniye nñkan tí ó sọnípa rẹ́ gbodò tèle ní sisè-n-télè. Àpeere, **gbogbo**, **òpò**, **òpòlòpò**, **ìdají**, **ogunlógo**, **àímoye**.

Gbogbo ènìyàn

Òpò èrò

Ogunlógo olópàá

Àímoye ìgbà

vi. Òrò-orúkọ Asògbà

Òrò-orúkọ asògbà, gégé bí orúkọ rẹ́ máa ní sọnípa ìgbà tàbí àkókò. Àpeere: **òse**, **osù**, **odún**, **àná**, **oni**, **òla**, **àárò**, **ìròlé**, **ìdají**, **òru**. Kí a wo àpeere ilò wọn nínú gbólóhùn,

Odún máa parí láipé.

Osù sèsè bérè.

Àiná dé ní **àná**.

Màá pè é ní **ìdají**.

vii. Òrò-orúkọ Àṣàfihàn

Òrò-orúkọ àṣàfihàn máa ní tóka nñkan láti se àfihàn rẹ́. Wọn kò pò ní iye rará. Bí àpeere:

ìyen, **èyí**, **ìwònyen**, **ìwònyí**

Èyí té mi lórùn.

Ìyen dára tó.

Ìwònyí yóò sísé tí afé.

viii. Òrò-orúkọ Ibíkan

Gégé bí orúkọ rẹ́, òrò-orúko ibíkan máa ní tóka ògangan kan tabi ibi (kan). Ibíkan békéle jé ilu tabi ògangan ibi tí ènìyàn wà tàbí tì nñkan ti sele tabi ti o wà. Àpeere:

Èkó, **Ìjèbú**, **Ilá**, **Ado-Ekiti**, **sóòsì**, **ilé-ìwé**, **orí òkè**, **ibè**, **ìta**, **èyìnkùlé**, **kòtò**, abbl.

Adó-Èkítì jinnà sí Àbújá.

Ìjèbú ni Gàníyù ní gbé.

Ó wà nínúkòtò.

Wón ní séré ní èyìnkùlé.

4.4 Ìsodòrò-orúkọ

Òrò-orúkọ pò repete nínú èdè Yorùbá, sùgbón bí wón se pò tó béké ni ó rorùn láti fí kún iye wọn nípa síso òrò míràn di òrò-orúkọ. Lára ònà tí èyí le gbà wáyé ni síso àfómó iwájú mó òrò-ìše, tàbímó òrò-orúkọ míràn, kíkan odidi gbólóhùn pò di eyo òrò atí sísé àyálò òrò láti inú èdè

míràn. Yiya oro lo lati inu ede Geesi ati Hausa ati ede larubawa ti mu ki oro inu ede Yoruba po si. Ìwọ wo awon apeere wonyi lati inu ede Geesi ati Hausa.

a). Ìlo Àfòmò iwájú + ɔrò-ìṣe

	àfòmò-	ɔrò-ìṣe	àmújáde
ogbón:	o	+ gbón→	ogbón
ro:	è	+ rò → èrò	
yò:	a	+ yò → ayò	
mò:	ì	+ mò → ìmò	
sùn:	àì	+ sùn → àìsùn	
gbón:	àì	+ gbón → àìgbón	
tà:	àì	+ tà → àità	

b). Àfòmò iwájú + ɔrò-orúkò

àfòmò	ɔrò-	amújáde
iwájú	orúkò	
oní +	ilé →	onílé
oní +	ilè →	onílè
oní +	iyò →	oníyò
oní +	ilara →	onílara

d). Àkànpòodidi gbólóhùn

Púpò orúkò Yorùbá ni a sèdá nípa kíkan àwọn ɔrò inú gbólóhùn pò di eyo ɔrò kan tí ó jé ɔrò-orúkò,

Olúwa dá mi ní olá → Oluwádámilólá.

Ìfẹ́ di ayò → Ifédayò.

A dé bá olá → Adébólá.

Ifa tó mi lólá → (I)fátómilólá.

e). Síse Àyálò ɔrò

Àfikún ní bá iye ɔrò-orúkò inú èdè Yorùbá nípa síse àyálò ɔrò láti inú èdè míràn. ɔrò tí Yorùbá yá lò láti inú èdè Lárúbawá (Arabic) ati èdè Géésì (English) kò lónkà. Bí ìrírí ati ìmò tuntun se ní yojú ní ɔrò tuntun ní wò èdè Yorùbá. Lára àwọn ɔrò àyálò ni,

Géésì	Hausa
búrédì	dúníyàn
àkáñtì	jànmóñ-òn
rédíò	àlùkáwàní
kóòbù	àlùfàñsá
mótò	dúnbú
béliítì	àníyàn

5.0 Ìsonísókí

Abala yí dáni lékòdó nípa ìsòrí-òrò òrò-orúkò. A rí i kà pé òrò-orúkò ní sişé olùwà àti àbò nínú gbólöhùn, békè ni òrò-orúkò pín sí òwó aşeékà àti àliseékà. Síwájú si, a rí i kà wí pé òrò-orúkò tún pín sí èniyàn/àijénìyàn, aridimú/àfòyemò, ònkà, àsoyé àti békè békè lo. Lákòótán, a kà wí pé àfikún máa ní bá ìsòrí-òrò òrò-orúkò.

6.0 Ìbéèrè

1. Fún òrò-orúkò ní oríkì, kí o fi ilò wọn hàn nínú èhun
2. Sàlàyé ikòkan èyà òrò-orúkò wònyí, kí o kọ àpeere, márùn-ún fún ikòkan: òrò- orukóaláijénìyàn, òrò-orúkò àfòyemò, òrò-orúkò àsoyé, òrò-orúkò aşafihàn.
3. Sàlàyé bí a se ní lo àfómó iwájú láti sèdá òrò-orúkò.
4. Awọn òrò-orúkò wo ni òrò-orúkò àyálò? Kọ àpeere méwàá irú òrò-orúkò békè.
5. Lo àwọn òrò wònyí ní ipò olùwà àti ní ipò àbò atókùn: aféfé, ewé, òkúta, igbádùn, àìsàn.

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Aladejana, F. (editor) (2014) *Yoruba Series Volume III*. Ìkéré: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonolójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 2 Arópò-Orúkọ

- 1.0 Ifáárá
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ibéèrè Ìsaájú
- 4.0 Idánilékòó
  - 4.1 Oríkì Àrópò-orúkọ
  - 4.2 Àbùdá àdámò àrópò-orúkọ
  - 4.3 Ìrísí àti Isé arópò-orúkọ
  - 4.4 Arópò-orúkọ afarajórúkọ
  - 4.5 Àfijo arópo orúkọ afarajórúkọ àti ɔrò-orúkọ
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Ibéèrè
- 7.0 Ìwé Ìtókasí

1.0 Ifáárá

Òkan lára ìsòrí-òrò inú èdè Yorùbá ni arópò-orúkọ. Abala yií ki oríkì arópò-orúkọ, àwọn àbùdá àdámò ìsòrí-òrò yií, isé àti ìrísí rẹ nínú afò geere. Síwájú sí i, abala yií sọ nípa ɔwó àwọn ɔrò kan tí wón ní àbùdá àfijo pèlú arópò-orúkọ àti ɔrò-orúkọ, tí a torí bẹé pè wón ní arópò-orúkọ afarajórúkọ.

2.0 Èròngbà

Abala yií yóò fún ọ ní ìmò láti lè sọ pàtó ohun tí arópò-orúkọ jé, ìwọ yóò mọ àwọn àbùdá tí ó yà wón sótò lára àwọn ìsòrí-òrò yòókù, bẹé ni yóò se é se fún ọ láti sọ isé wọn àti ìrísí wọn nínú gbólöhùn Yorùbá.

3.0 Ibéèrè Ìsaájú

Se àlàyé tí ó kúnni lójú nípa àbùdá arópò-orúkọ, ìrísí wọn àti iyàtò tí ó wà láàárín wọn àti ɔrò-arópò-orúkọ afarajórúkọ.

4.0 Idánilékòó**4.1 Oríkì Arópò-orúkọ**

Arópò-orúkọ ni ɔwó àwọn ɔrò tí ó ní àbùdá eni àti àbùdá ɔpò tí à ní lò dípò orúkọ èniyàn tàbí nñkan tí à ní sòrò nípa rẹ.

4.2 Àbùdá Àdámò Arópò-orúkọ

Arópò-orúkọ ní àwọn àbùdá-àdámò tí ó yà wón sótò sí àwọn ìsòrí-òrò yóku nínú èdè Yorùbá. Àwọn àbùdá àdámò méjì tí wón ní náà niàbùdá eni àti àbùdá eyo/ɔpò.

a) Àbùdá eni: Arópò-orúkọ máa n̄ sàfihàn eni gan-an tí òrò tí à n̄ so jẹ mó, yálà eni tí ó n̄ sòrò, eni tí a n̄ sòrò sí, tàbí eni tí a n̄ sòrò nípa rẹ. Èdè Yorùbá ní àbùdá enikinní, enikejì ati eniketa.

i. **Enikinní** ni eni gan-an tí ó n̄ sòrò (tàbí àwọn gan-an tó n̄ sòrò). Àwọn arópò-orúkọ tó tóka enikinní ni **mo, mi, a, wa**. Bíapeere.

Mo lọ sí oko.

Adé so fún **wa**.

Mi ò ní gbà.

A máa jíṣè fún ọba

ii. **Enikejì:** Enikejì ni eni tí a dojú afò kọ, ó le jé enikan tàbí èniyàn púpò. Àwọn arópò-orúkọ enikéjì ni **o, e, re/e, yín**. Bí apeere.

O gbó béké ní esi.

Ewá gba owó ilé-ìwé.

Olükó rí **iyín**.

Olükó so fún etélé.

iii. **Enikéta:** Enikéta ni eni tí à n̄ sòrò nípa rẹ fún enikéjì; ó le wà nítosí tàbí kí ó sàiwà nítosí. Ní pàtó enikéta kií se eni tí a dojú afò kọ. Àwọn arópò-orúkọ enikéta ni: **ó, wón, won/un/fáwèlì tó ó kékìn òrò-ìše**. Bí apeere:

Ó wà nínú kíláàsi.

Wón máa dé ní ọla.

Adé jísé fún **wón**.

Omo yén gbe **e**.

Omo yén rà **á**.

b). **Àbùdá eyo/òpò:** Nínú gírámà Yorùbá, arópò-orúkọ ní àbùdáasàfihàn bójá enikan sooso ni à n̄ bá sòrò tàbí èniyàn méjì tàbí jù béké lọ. Àwọn òrò mìíràn wà tí a mò sí òrò-orúkọ àsóyé tó n̄ so nípa iye nnkan, sùgbón àwọn òrò béké kò ní àbùdá eni. Àwọn òrò bíi òpò, òpòlopò, ogunlògò, àímoye...abbl. Àwọn òrò wònyíkì í se arópò-orúkọ bí wón tilè ní àbùdá òpò.

Àwọn arópò-orúkọ tó tóka sí eyo enikan tàbí nnkan ni

mi/mo, o, e, ó, un/fáwèlì tó kékìn òrò-ìše (enikéta eyo ní ipò olùwà)

Àwọn tó tóka sí èniyàn méjì tàbí jù béké ni (arópò-orúkọ òpò):

a, wa, e, won, yín, wón, re/e

4.3 Ìrísí/ìše arópò-orúkọ

Ipò tàbí isé tí òrò arópò-orúkọ bá se nínú gbólóhùn ni ó máa n̄ so ìrísí rẹ. Ìrísí máa n̄ dá lórí isé bí olùwà, àbò tàbí èyán. Àtẹ́ isàlè yíí sàfihàn ìrísí ní ipò olùwà, àbò ati èyán, béké ni ó so ìrísí ní ipò enikíní, enikejì ati eniketa.

	Ipò olùwà		Ipò àbò		Ipò èyán	
	Eyo	òpò	Eyo	òpò	Eyo	òpò
Enìkinní	mo/mi	a	mi	wa	mi	wa
Enikejì	o	e	e/o	yín	re/e	yín
Eniketa	ó	wòn	un	wòn	re	wòn

Aròpò-orúkọ enìkinní eyo ní ipò olùwà tún máa ní írísí tí ó yàtò sí mo/mi bí asájú òrò-ìṣe /á/ àti /ò/ bá tèlè. Àpeere

Mà á gbe.

N ò ri.

Bákán náà, aròpò-orúkọ enikejì olùwà /o/ ní írísí mímíràn bí asájú òrò-ìṣe /a/ bá tèlè. Àpeere

Wà á bẹbẹ.

Wà á gbà.

4.4 Aròpò-orúkọ àfarajórúkọ

Méfà péré ní àwọn aròpò-orúkọ àfarajórúkọ nínú èdè Yorùbá. Àwọn ni òrò tí ó ní àbùdá eni: enìkinní, enikejì àti eniketa, tí wón sì tún ní àbùdá eyo àti òpò gégé bíi a se ré i lára aròpò-orúkọ. Bákán náà wón ní àbùdá/ihùwàsí òrò-orúkọ. Afijo tí òrò wònyí ní pèlú aròpò-orúkọ àti òrò-orúkọ ni wón fí ní jé aròpò-orúkọ afarajórúkọ nínú gírámà Yorùbá. Àwọn òrò náà ni ó wà ní àté isàlè yií:

	Eyo		Òpò
Enìkinní	èmi	àwa	
Enikejì		ìwo	èyín
Eniketa	òun	àwòn	

Àté yií jo àté tí a fí júwe aròpò-orúkọ nípa wí pé ó ní àfihàn eni, àti àfihàn eyo/òpò. Bí wón se jo aròpò-orúkọ náà ni wón jo òrò-orúkọ nípa ihùwàsí wón nínú ihun gírámà. Kí o wo ònà mélòó kan tí wón fí jo òrò-orúkọ.

i). Wón se é so pò pèlú òrò-àsopò àti tí a fí ní so òrò-orúkọ pò. Àpeere:

Èmi àti ìwo fowó si lójó náà.

Oba pe òun àti èyín sí ipàdé ilú.

Àwọn àti àwa ló pín owó náà.

ii). Òrò asèbèèrèdà àti nkóṣe é lò pèlú òrò wònyí bí a se ní lò wón pèlú òrò-orúkọ. Àpeere

Ìwo nkó?

Àwọn dà?

Òun nkó?

- iii). Àwọn òrò wònyí ní gba èyán bii ti àwọn òrò-orúkọ Yorùbá
Iwọ kékeré yìijé adúrú èbà yen.
Èmi omọ iyá aláró ló sọ bẹè.
Àwọn pupa yen wù mí.
Àwa òdó ní fé àyípadà rere.
- iv). Ohùn ìsàlè orí òrò-isé olóhùn ìsàlè maa ní yí padà di ohùn òkè bí òrò wònyí bá jé àbò fún òrò-isé bẹè.
 Àpẹ́rè;
- tà:** Onísòwò yen **ta** àwọn aso náà lópò.
gbà: Oba **gba** àwọn òdó ní àlejò.
pè: Olùkópe àwa àti èyin tí e sèsè dé.
lù: Olópàá álu iwọ yií ní àlùbami.

5.0 Ìsoníshókí

Arópò-orúkọ, bí abala yií se kó wa, jé òwó òrò tí ó ní àbùdá eyo àti òpò, tí ó sì tún ní àbùdá eni-enikinní, enikejì àti eniketa. Wón ní shíshé bí olùwà àti àbò òrò-isé, bẹè ni wón ní shíshé èyán. Írísí wọn maa ní yàtò ní ipò kòòkan. Bákán náà ni òwó arópò-orúkọ afarajórúkọ wà, wón ní àbùdá tí wón fí jo arópò-orúkọ, wọn sì ní àbùdá/ihùwàsí tí wón fí jo òrò-orúkọ.

6.0 Ìbéèrè:

1. Ki oríkì arópò-orúkọ kí o sọ isé isòrí-òrò yií nínú gírámà Yorùbá.
2. Sàlàyé àbùdá eni bí ó se je mó arópò-orúkọ èdè Yorùbá.
3. Sọ ònà méta tí arópò-orúkọ afarajórúkọ fí ní ihùwàsí tí ó jo ti òrò-orúkọ nínú gírámà Yorùbá.
4. Ya àtè arópò-orúkọ aşeyán àti aşolùwà nínú èdè Yorùbá.

7.0 Ìwé ìtòkásí

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bambose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 3   Èyánrúko/Èyán

- 1.0   Ìfáàrà
- 2.0   Èròngbà
- 3.0   Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0   Ìdánilékòó
  - 4.1   Oríkì èyánrúko
  - 4.2   Isé èyánrúko
  - 4.3   Oríssi èyánrúko
  - 4.4   Ìbárarin/ètò èyánrúko
- 5.0   Ìsoníshókí
- 6.0   Ìbéèrè
- 7.0   Ìwé ìtókasí

1.0   Ìfáàrà

Abala ìdánilékòó yií ni ó sòrò nípa àwọn ɔrò tí a fí ní yan ɔrò-orúkó láti so pàtò nípaàwòn ɔrò-orúkó. Àwọn onímò èdá-èdè maa ní pe isòrí-ɔrò yií ni èyánrúkó tábí èyán A ki oríkìèyánrùkó, isé tí ó ní se nínú afò geere, àti oríssi èyánrúkó tí ó wà nínú èdè Yorùbá.

2.0   Èròngbà

Èròngbà abala yií ni fún o ní ìmò nípa èyánrúkó. O maa kó nípa oríkì èyánrúkó, isé tí ó ní se, àti bí a se ní lòó nínú afò geere, bẹ́ ni o maa kó nípa oríssi èyánrúkó tó wà.

3.0   Ìbéèrè Ìsaájú

Ìsòrí-ɔrò wo ni o mò gégé bí èyánrúkó nínú èdè Yorùbá? Kí ni isé isòrí yií nínú gíramà?

4.0   Ìdánilékòó

Ìsòrí-ɔrò tí a mò sí èyánrúkó se pàtakì púpò nínúgíramà. Wón maa ní sisé pò pèlú ɔrò-orúkó láti mú itumò ɔrò-orúkó nínú afò geere yé olùgbó. Ní àwọn èka-abala tí ó wà lóbé abala yií ni a ti şàlàyé kíkún nípa èyanrúkó. Maa fí ara balè ka àlàyé tí a se ní isàlè yií.

4.1   Oríkì Èyánrúko

Èyánrúkó jé ọwó àwọn ɔrò tí à ní lò láti so pàtò nípa ɔrò-orúkó. Èyánrúkó máà ní fí kún itumò ɔrò-orúkó kí ó le yé olùgbó yékéyéké ohun tí aşafò ní so nípa ɔrò-orúkó. Bí àpéere

Olú ra aṣo**dúdú**.

Omoalágbède pa ejò.

dúdú ni ó yán aṣo nínú àpẹere kínní, ó jé kí a mo ní pàtò irú aṣo tí Olú rà. Bákán náà, omo le pò ní àdúgbò, sùgbón a mò dájú pé èyí tí ó jé ti **alágbède** (òrò tó yan omo) ló pa ejò. O mágá se àkíyèsí wí pé òrò-orúkó ni ó mágá ní saájú tí èyán tí ó bá ní yan an á tèle.

4.2 Isé èyánrúkó

Oríkì tí a fún èyánrúkó ní abala **3.1** ti sọ isé tí èyánrúkó ní şe. Ómágá ní fi kún itumò òrò-orúkó kí olùgbó le mo pàtò ohun tí aşafò ní sọ nípa òrò-orúkó. Tí a bá wo àpẹere méjì lábékó **3.1**, a ó ri pé ní tòótó Olú ra aṣo, sùgbón èyánrúkó **dúdú** jé kí a mo irú aṣo tí Olú rà. Bákán náà, omo kan pa ejò, èyánrúkó **alágbède** sọ pàtò omo ní pa ejò.

4.3 Orísi èyánrúkó

Bí a bá wo àtúnpín èyánrúkó, ó hàngbangba pé orísií ni èyánorúkó. Ìkòkan wọn ni a se àlàyé àti àpẹere wọn ní isálè yií.

i). Èyán aşapèjúwe

Irúfē èyán yií mágá ní sọ irísi òrò-orúkotàbí àbùdá pàtakí kan tábí òmíràn lára òrò-orúkó. Àpẹere èyánrúkó aşapèjúwe ní **dúdú, funfun, gboqoro, kékeré, rere, tuntun, nlá, burukú, kúkurú**, abbl Adiyedúdú fó lo.

Aṣo **tuntun** wù mí.

Adé bẹ iṣu **kékeré**.

ii). Èyán aṣoñkà

Èyán aṣoñkà wà fún kíka nñkan. Mérin ni èyán yií pín sí; **onkàyé, àgbájò, ipín àti onkàpò**. Àpẹere:

i. Onkàyé: méjì, méta, mérin, méjo, mésàn-án, méwàá

Àga **méjì**

Iṣu **mérin**

Ewúréméwàá

ii. Àgbájò; méjèèjì, métèeta, mérèerin, mårarún, méfèefà, méjèèje

Àga **méjèèjì**

Iṣu **mérèerin**

Iṣu **mårààùn**

iii. Ipín; méjì-méjì, métèeta, mérin-mérin, méje-méje

Omo **méjì-méjì**

Ilé **métèeta**

Iṣu **mårùn-ún-mårùn-ún**

iv. Onkàpò; kejì, kéta, kerin, kárùn-ún, késàn-án, kewàá

Omo **kejì**

Iléketa
Motòkejilá

iii). Èyán aşafihàn

Èyán yií máa n̄ s̄is̄e atóka láti fí nn̄kan hàn olùgbó. Wọn kò pò tó bēè, àpeere wọn ni; **yíí, yen, wonyí, wonyen**

Iléyíí
Omoyen
Iṣu wonyen

iv). Èyán ajórúko

Èyán ajórúko, gégé bí orúkó rē, jé òrò-orúkó tí a fí yan òrò-orúkó miiràn. Méji ni irufé èyán yií pín sí. **Èyán ajórúko onibàátan** àti **èyán ajórúko alálajé**

i) èyán ajórúko onibàátan

Asepò máa n̄ wà ní àárín òrò-orúkó/arópò-orúkó ati èyán onibàátan tó n̄ yàn án nípa wí pé lónà kínní ó n̄ fí iní hàn, lónà kejì ewè o n̄ fí ibárinpò òrò orúkó ati èyán rē hàn. Àpeere

Ìbátan nípa iní:

Ilé Òjó	Aṣo ḥomi
Eran Délé	Filà awon
Kóòbùoba	Ajá ode

Àwọn èyán tí a pa láró nínú àpeere yií je ení tí ó ni nn̄kan tí ó jeyo shaajú wọn. Òjó tí ó je èyán ni ó ni ilé tí ó jé òrò orúkó tí èyán náà yán. Bákán náà, ọba tí ó s̄is̄e èyán ni ó ni kóòbù nínú àpeere *Kóòbù oba*.

Ìbátan nípa ibárinpò:

garawa epo	agolo mīlīkī
róbàomi	ikòkòewà
iléejó	ojúòrun

b: èyán ajórúkó alálajé

Orísií èyán yií máa n̄ tóka sí ohun kan náà ti òrò-orúkó tí ó n̄ yán tóka sí; alálajé ni èyán yií jé fún òrò-orúkó tó yàn. Àpeere

iku àlùmú-ún-tù
ajéògúgúnísò
owóàpèkánukò
ayéàkámorà

Gégé bí iwo gan-an á ti máa gbó lénu àwọn elédè Yorùbá, èyánrúkó tí a pa láró nínú àwọn àpeere okè yií se é lò dípò òrò-orúkó tí wón yán. Bí Yorùbá bá sọ péàlùmúntù, ení tí ó gbó ọ ti mò pé ikú ni ó n̄ sòrò rē, bákán náà bí ení tí ó gbó Yorùbá dáádáá bá gbó àpèkánukò, ó ti mò pé owó ni aşafò n̄ sòrò rē. Akíyèsí yií ni a fí pe irú àwọn èyán wonyí ní èyán alálajé.

v; Èyán awé-gbólóhùn aşàpèjúwe

Odidi gbólóhùn tí ó di awé gbólóhùn nípa ìgbésíwájú ɔrò-orúkọ àti ifibòtí ni èyán awé-gbólóhùn aşàpèjúwe jé. Àpeere ìgbésíwájú ɔrò-orúkọ àti ifibò‘tí’ni a se ní isàlè yíí

Òjó pa málúù.

Òjótí ó pa málúùwa nílé.

Málúùtí òjò patóbi púpò.

Pípatí Òjó pa málúù té wa lórùn.

Awé-gbólóhùn **tí ó pa málúù** yan Òjó nítorí pé ó sọ pàtó Òjó tí a ní sòrò nípa rè. Tí a bá békérè pé **Òjó wo?** idáhùn rè máa jé **tí ó pa málúù**, a kò ní wulè ronú Òjó miíràn. Bákán náà, bí a bá békérè pé, **málúù wo?** A kò ní ronú málúù tí ó sònù tábí tí olè gbé lò, **tí Òjó pa** ni yóò jéidáhùn. Àwọn àpeere miíràn

Íwétí Olá rà wúlò púpò.

Àlejótí ọba gbà sí ilúmò ìwé púpò.

Iséti ọmọ náà ní se ní èrè.

tí ni atókùn awé-gbólóhùn aşàpèjúwe tí a fí yan ɔrò-orúkọ, sùgbón **tí yíí** le şàjeyo nínú èhun tí ó ní irú èyán yíí. Bí àpeere:

eni tí a fé la mò / eni afé la mò.

ibi tí e fí mí sí ni mo wà / ibi e fí mí sí ni mo wà.

4.4 Ibárarìn/ètò èyánrúkọ

Èyán le pé méjì, méta tábí jù békérè ló láti yán ẹyo ɔrò-orúkọ kan şoso nínú afò geere. Sùgbón ó ní bí èyán wònyí se gbodò télér ara wọn láti se àgbékalè afò tó jé aseégbà. Bí àpeere, ɔrò-orúkọ àti èyán tí a kò àpeere rè sí isàlè yíí kò ní ètò

*Ajá yen dídú náà kékeré ni mò ní wí.

Sùgbón bí a bá tún ɔrò wònyí tò, ibárarìn wọn yóòmú afò aseégbà jáde. Kí a wo àtúntò yíí:

Ajá dídú kékeré yen náà ni mo ní wí

Bámgbóṣe(2014:127) se àgbékalè ètò télér ara wọn isàlè yíí.

**Òrò-orúkọ[ajórúkọ][aşàpèjúwe][aşonkà][awé-gbólóhùn][aşàfihàn]
[atóka-aşàfihàn].**

èy1   èy2   èy3   èy4   èy5   ey6

Kí a wo àpērē isàlè yíí:

Aja [dídú][mérin][tí wón rà ní èsí][yen][náà] ti dàgbà.

1   2   3   4   5

Aşàpèjúwe àti ašonkà le gba ipò ara wọn, bi apeere

Aja [mérin][dídú][tí wón rà ní èsí][yen] [náà] ti dàgbà.

1   2   3   4   5

5.0 Ìsonísókí

Ohun tí abala ìdánilékòó yíí fi yé o pò dié nípa èyánrúkó/èyán O ti máa mò báyíí wí pé èyánrúkó máa ní fi kún ıtumò ɔrò-orúkó, èyán máa ní sọ pàtò nípa ɔrò-orúkó tí ó yán. Bákan náà o kà wí pé oríṣííríṣíí ni èyánrúkó inú èdè Yorùbá, bí o ṣe rí aşapèjúwe ni o rí asòñkà, aşafihàn abbl. Rántí pé èyán ní ètò ibárarinpò nínú afò geere, ó ní bí wọn ṣe gbodò télér ara wọn ní sisè-n-télér.

6.0 Ìbéèrè

1. Fún èyánrúkó ní oríkì, kí o sọ iṣé rè nínú afò geere.
2. Sàlàyé kíkún nípa èyán asòñkà èdè Yorùbá.
3. Irú èyánrúkó wo ni a mò sí èyán awé-gbólóhùn aşapèjúwe.
4. Sọ ni kíkún nípa èyán ajórúkó.
5. Wo àwọn gbólóhùn ἰsàlè yíí kí o ṣe àkósílè èyán tí ó wà níbè, kí o sọ èyà èyán tí wón jè:
  - i. Omo oba ra eṣin funfun.
  - ii. Iṣu mérèrin ni kí o kó wá.
  - iii. Omo yẹn ya ipánlé.
  - iv. Íyá arúgbó náà kígbé “ayé àkámorà.”
  - v. Iṣé yíí le púpò.

7.0 Ìwé Ìtòkasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonolójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 4   ỌRÒ-ÌŞE

- 1.0   Ifáárà
- 2.0   Èròngbà
- 3.0   Ibéèrè Ìsaájú
- 4.0   Idánilékòó
  - 4.1   Oríkì ọrò-ìşe
  - 4.2   Isé ọrò-ìşe
  - 4.3   Oríṣí ọrò-ìşe
- 5.0   Isónísókí
- 6.0   Ibéèrè
- 7.0   Íwé ìtókasí

1.0   Ifáárà

Abala yíí dá lórí ìsòrí-òrò ọrò-ìşe nínú èdè Yorùbá. Pàtákì ni ìsòrí-òrò yíí nínú gírámà nítorí isé pàtákì tí ó n̄ se nínú afò geere. A se àlàyé isé ọrò-ìşe àti oríṣí ọrò-ìşe inú èdè Yorùbá ní ìsàlè yíí. Kí o fi ara balè ka abala idánilékòó yíí dáadáa láti ní ìmò kíkún nípa ọrò-ìşe

2.0   Èròngbà

Àfojúsùn rẹ́ nínú abala idánilékòó yíí ni láti ní ìmò tó jinlè nípa ìsòrí-òrò ọrò-ìşe. Léyìn tí o bá ti ka abala yíí tán, ó yé kí o le sọ ohun tí ọrò-ìşe jé àti isé tío n̄ se, kí o sì le se àlàyé kíkún nípa oríṣí ọrò-ìşe tó wà nínú èdè Yorùbá

3.0   Ibéèrè Ìsaájú

Kí ni ọrò-ìşe? Isé wo ni ìsòrí-òrò yíí n̄ se nínú gírámà? Dárúkọ èyà mérin tí a lè bá pàdé nínú ìsòrí-òrò yíí, kí o kó àpēeré wọn jáde.

4.0   Idánilékòó

Inú abala yíí ni o ti máa kó nípa ohun tí ọrò-ìşe jé àti isé tío n̄ se nínú afò geere. O máa kékòó bákan náà nípa èya ọrò-ìşe

4.1   Oríkì ọrò-ìşe

Ọrò-ìşe ni òpó tàbí aşekókó gbólöhùn. Ójé òpó/aşekókó nítorí pé òun ni àwọn ọrò inú gbólöhùn rò mó láti gbé èrò kíkún jáde.

4.2 Iséòrò-ìše

Òrò-ìše máa ní sọ ohun tí olùwàṣe tábí ohun tí ó sélè si i, béké ni ó máa ní sọ ohun tí ó sélè sí àbò nínú gbólóhùn bákán náà. Òrò-ìše ni ó ní se atònà fún èrò kíkún nínú afò geere. Afò kò le è ní ìtumò bí kò bá sí òrò-ìše. Bí àpēere,

Ode ( ) eran ní oko

Àyè òrò-ìše ni a kálé mó, àisí òrò-ìše ni àyè rè ni afò náà kò fí ní ìtumò. Bí a bá fí òrò bíí **pa, rí, létàbí** òrò-ìše tí ó bá àyè tó sófo musí àyè náà, ìtumò yóò jáde.

Odé **pa** eran ní oko

Odé **rí** eran ní oko

Odé **létàbí** eran níoko

Èrò kíkún je jáde nínú ikòòkan gbólóhùn òkè yíí nítorí òrò-ìše tí ó wà nínú wọn.

4.3 Orísií òrò-ìše

i. Agbàbò/aláìgbàbò

Òrò-ìše agbàbò ni òwó òrò-ìše tí ó máa ní àbò. Èyí túmò sí wí pé òrò-orúkò tábí arópò-orúkò máa ní jeyo télè wọn bí a bá ti lò wọn nínú afò. Òrò-ìše agbàbò pò rẹpéte nínú èdè Yorùbá. Irú wọn ni: **jí, rà, tà, gbé, pa, mó, gé, fò, gbà, fon, tan, san, bè, gbe, dá, kó, je** abbl.

Kíwo àwọn gbólóhùn ísalé yíí:

Omò náà **jí** owó ògá rè.

Ijòba **san** owó osù àwọn òṣìṣé.

Omò náà **gbéigi** lé èjiká.

Rájídá oko iṣu.

Refirifon férè.

Mo **tan** fitílà.

Gbogbo òrò-ìše inú gbólóhùn méfèèfà ló gba àbò. Òrò-orúkò ni àbò wọn.

Àwọn **òrò-ìše aláìgbàbò** ni òwó àwọn òrò-ìše tiki í gba àbò nínú afò geere. Wón máa ní sọ ohun tí olùwà se tábí ohun tí ó sélè sí olùwà. Àpēere irú òrò-ìše báwonyí ni:

wá, lo, gbòn dun, mó, dé, jókòó, le, hàn, gò, gan, kún,

Wo àpēere ilò wọn nínú gbólóhùn

Adé **ńgbòn** rìrì.

Abó naa **mó** tónítóní.

Mo **jókòó** jéjé.

Oyin **kún** si i létí.

Ó**hàn** kedere.

Òrò-orúkò kò télè àwọnòrò-ìše wònyí torí pè wón kò le gba àbò. Àpónlé (àpólà àpónlé) ni a lò pèlú wọn.

ii. Òrò-ìṣe eléla/oníbò

Òrò-ìṣe eléla ni irúfẹ àwọn òrò-ìṣe tí ó le dá dúró bí eyo òrò-ìṣe, tí ó tún ṣe é pín sí méjì láti gba òrò-orúkọ ní àárin. Wo àpẹ́rẹ́ isàlè yíí:

- a) Wón reje.
Wón ré Olúje.
- b) Adéfihàn níbè.
Adéfi Táíwòhàn níbè.
Wo àwọn àpẹ́rẹ́ miíràn
pàdé, bùkù, dímú, bawí, patí, bèwò, tànje, bùše, faya, gbàgbó, tunṣe, yípo
Wo àpẹ́rẹ́ òrò-ìṣe wònyí bí a ṣe lò ó:
Wón kòbawí.
Wón kòbá omo náà wí.

Olúgbàgbó.

Olúgbà òrò mi gbó.

Ìjoba ti pátì.

Ìjoba ti pa ḥnà yen tì.

Ní púpo ìgbà bí a bá dá ipín kòòkan òrò-ìṣe eléla lò, afò lesàì jé àìṣeégbà tàbí kí ó sàiní ní ìtumò tí a ní lókàn. Bí àpẹ́rẹ́:

*Ìjoba ti pa ḥnà yen

?Ìjoba ti ti ḥnà yen

Afò tí a fi ìrāwò sí kò bétí mu, kò ṣe é gbà torí pa àti ḥnà ko ṣisépapò, békè ni kò sàfihàn patí. Bákán náà èyí tí a fi àmì ibéèrè sí kò ní ìtumò tí ó ní í ṣe pélúpatí.

iii). Òrò-ìṣe àkànmórúkọ

Irúfẹ àwọn òrò-ìṣe wònyijé òrò tí a sèdá nípa àkànpò òrò-ìṣe àti òrò-orúkọ. Wón sábà máá ní sílébù méjì (tabí jù békè), kò sí èyí tí ó ní sílébù kan soso. Àpẹ́rẹ́

ṣíwó<ṣi owó

gbese <gbé esè

lajú<la oju

Àwọn àpẹ́rẹ́ òrò-ìṣe wònyí miíràn ni:

jòkó, subú, kiri, gbúròò, rántí, gbàgbé, fòòrò, retí, jéwó, parí, dáké, búraabbl.

Kí í ṣe gbogbo òrò-ìṣe àkànmórúkọ ló ṣe é pin bí a ṣe ri i lòké. Ìtumò á sònù bí a bá pín wọn. Bí àpẹ́rẹ́:

rántí<*rán etí

parí< *pa orí

jòkó< *jó òkó

iv). Òrò-ìṣe alápèpadà

Àwọn òrò-ìṣe tí ó wà lábé irúfẹ òrò-ìṣe yíí ni a máá ní ṣe àtúnpe wọn nínú gbólóhùn kan náà. Ó máá ní jeyo ní èèmejì, òrò-orúko tàbí àpólà-orúkọ á jeyo láàárín wọn. Àpẹ́rẹ́ wọn ni:

se, kù, fé, dá, rò, mó

Kí a wò wón nínú gbólóhún bí a se lò wón:

Ó kuOlú ku ìwà re.

È ròwa ro ire.

Olùkódá àwọn akékòdá isé náà.

Íwo ni wón mó mímò.

v). Òrò-ìṣe aláìléní

Arópò-orúkó eyo enikéta ní ipò olùwà ni irúfẹ́ òrò-ìṣe yií máa ní bá sisè.

Ní púpò iga ni a máa ní lò wón pèlú arópò-orúkó yií nínú afò geere.

Àpeere àwọn òrò-ìṣe békè ni:

wù, sú, kin, tó, pè, dájú, yà, han

Ówù mí kí n di olówó.

Óyà Òjó lénu.

Óhàn gbangba pé olè ni ọmọ náà.

Ódùn mó mi.

Ódájú pé òla yóò dára.

Ópé kí olùkó tó dé.

vi). Òrò-ìṣe asèbèèrè

Gégé bí orúkó irúfẹ́ òrò-ìṣe yií, a máa ní lò ó láti se ibéèrè ni. Méjì péré ni òrò-ìṣe yií nínú èdè Yorùbá. Méjèjì náà ni dà ati nkó. Bí àpeere

Olùdà Ilénkó?

Owódà Omónkó?

Íwòdà Èmi náànkó?

vii). Òrò-ìṣe aşapéjúwe

Irísí tàbí àwòmò èniyàn tàbí nnkan ni òrò-ìṣe yií máa ní júwe. Wo àpeere isálè yií:

Asò náàpupa.

Igi yen gùn dáadáa.

Àwọn àpeere irúfẹ́ òrò-ìṣe yií ni: tééré, funfun, tóbi, ga, fè, dára, rewà, kúrú, dùn, dán, burú

viii). Òrò-ìṣe asolùwàdàbò

Irúfẹ́ òrò-ìṣe yií fi àyè sílè fún olùwà ati àbò òrò-ìṣe láti gba ipò ara wón.

Àpeere:

Olùkóbínú<->Inúbíolùkó.

Ọmọ yen n jiya<->Iyà njeomọ yen.

Adéolú bérù <-> Èrùba Adéolú.

Aláigbóràn ọmọ a máa tòṣì<->Oṣì a máa ta aláigbóràn ọmọ.

Dókítà nkánjú<->Ojúnkán dókítà.

5.0 Ìṣonísókí

Tí a bá ka abala yíí dáadáa, a máa rí oríkì ɔrò-ìṣe àti ìṣe rè nínú afò geere. Bákán náà ni abala yíí sòrò nípa oríṣíí àwọn ɔrò-ìṣe tí ó wà nínú èdè Yorùbá. Wo àpẹ́eré tí ó wà lábé ìṣorí/oríṣíí kòòkan.

6.0 Ibéèrè

1. Fún ɔrò-ìṣe ni oríkì, kí o ṣàlàyé ìṣe ìṣorí-ɔrò náà nínú gírámà Yorùbá.
2. Ṣàlàyé iyàtò tó wà ní àáárín ɔrò-ìṣe agbàbò àti aláìgbàgbò.
3. Se àkojáde ɔrò-ìṣe alápèpadà máàrún-un kí o lò wón nínú gbólóhùn.
4. Irúfẹ́ ɔrò-ìṣe wo ni àkànmórúkọ? Se àkojáde mewàá irú ɔrò-ìṣe yíí.
5. Kọ márùn-ún éyá ɔrò-ìṣe èyà ɔrò-ìṣe asolùwàdàbò. Lo ikòkan wọn nínú gbólóhùn.

7.0 Ìwé ìtòkásí

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 4 ỌRÒ-ÀPÓNLÉ

- 1.0 Ifáárá
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ibéèrè Ìṣaájú
- 4.0 Idánilékòó
  - 4.1 Oríkì àpónlé
  - 4.2 Isé ọrò àpónlé
  - 4.3 Orísií ọrò àpónlé
  - 4.4 Ọrò àpónlé asáájú ìṣe
  - 4.5 Ọrò àpónlé akéyìn ìṣe
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ibéèrè
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ifáárá

Abala yíí dá lórí àwọn ọrò tí ó ní sisé àpónlé ọrò-ìṣe. O máakà nípa isé tí ìṣorí-òròyíí ní se, àti àyè tí wón ti ní jeyo nínú afò geere.

2.0 Èròngbà

Nínú idànilékòó yíí, o máá kó nípa ìṣorí-òrò tí a mò síorò-àpónlé. Isé àpónlé ni ìṣorí-òrò yíí ní se nítorí pé ó ní sisé àpónlé fún ọrò-ìṣe. Ní opin abala yíí, ìwó yóò le júwe irú àwọn ọrò tó ní sisé àpónlé, àti bí wón se ní jeyo ṣaájú àti kéyìn ọrò-ìṣe tí wón se àpónlé fún.

3.0 Ibéèrè Ìṣaájú

Kí ni ọrò-àpónlé? Sàlàyé isé wọn nínú gíramà. Àwọn wo ni ọrò-àpónlé asáájú ìṣe, àwọn wo ni akéyìn ìṣe?

4.0 Idánilékòó

Ọrò-àpónlé máá ní jeyo dáadáa nínú afò geere nítorí pé ó máá ní fi kún ìtumò ọrò-ìṣe kí olùgbó le rí àrídájú ohun tí aşafò ní wi. Ọrò-ìṣe ni kókó gbólöhùn, àwọn ọrò-àpónlé ní jé kí kókó ohun tí ọrò-ìṣe ní wí ní ìtumò kíkún nínú afò,

4.2 Iséorò-àpónlé

Ìṣe afikún àlàyé tàbí ìtumò sí ọrò-ìṣe ni isé àpónlé. Ọrò-ìṣe ni ó ní ba sisé, kò lè sisé kíkún láise pé ó sòrò nípa ọrò-ìṣe. Torí pé isé àfikún sí ìtumò tabí àfikún àlàyé nípa ọrò-ìṣe ni isé àpónlé, àwọn onímò èdè miíràñ pè é ní èyánṣe (èyán ọrò-ìṣe). Bákán náà a tún máá ní pè wón ní aṣèrànwo

òrò-ìše. Orúkó yòówù tí a le pè é, òrò-àpónlé máa ní fi kún ìtumò òrò-ìše ni. O máa kà nípa àwọn tó ní shaájú òrò-ìše àti àwọn tó ní kékéyìn òrò-ìše

4.3 OrísííÒrò-àpónlé

Òrò-àpónlé eléyo òrò wa, béké ni a ní àpónlé tí ó ju eyo òrò lo, èyí ni a pè ní àpólà-àpónlé (ìṣé wà lórí èyí níwájú). Òrò-àpónlé eléyo òrò pín sí orísíí méjì: òrò-àpónlé aşáájú ìše àti òrò-àpónlé akékéyìn ìše.

4.4 Àpónlé aşáájú ìše

Àpónlé aşáájú ìše máa ní jeyo ní àárín olùwà àti òrò-ìše, sùgbón òrò-ìše tí ó télér ni ó ní bá sísé. Bí àpēere,

Olúséṣéde.

Òrò àpónlé inú gbólóhùn yií ni sèsé, ó jé kí a mò nípa àkókò dídé Olú. Àpēere miíràn ni **gbodò**, nínú àpēere isálé yií:

Ójóbodòsanwo.

gbodò nínú àpēere yií jé kí a mò pé Òjó kò tí sanwó, àti ní pàtákì òrò iyàn sì ni láti sanwó.

Òrò-àpónlé àsààjú ìše pò nínú èdè Yorùbá. Lára wọn ni:

yóò, máa, kókó, tilè, ní, tètè, jájà, dédé, sáá, jùmò, pàpà, kúkú, abbl.

Wo àpēere mélòó kan nínú wọn nínú gbólóhùn wònyí:

Mo tètè dé.

Adéṣáà gbó.

Olükóyóò wá ní òla.

Mo ní sòrò lówó.

Olú ni ókókó gbó.

Òrò àpónlé aşáájú ìše le ju eyo òrò kan lọ nínú gbólóhùn. Bí àpēere,

Olúsáà tètè dé ní tiré.

Adé lókókó máa ní dé.

4.5 Àpónlé Akékéyìn-ìše

Òrò àpónlé akékéyìn ìše máa ní jeyo télér òrò-ìše nínú afò geere. Wọn kò fi béké pò bí i ti òrò-àpónlé aşáájú ìše. Gégé bí a ti sọ shaájú wòn máa ní şèrànwó fún òrò-ìše nípa işàfihàn sí ìtumò wòn. Àpēere wòn ni rí:

Mi ò gbó rí.

rará: Olú kò wá rará.

sé: Mò ní bò sé.

mó: Olükó kò fé rí e mó.

wàyí: Ó sú mi wàyí.

Gégé bí òrò àpónlé aşáájú ìše, òrò àpónlé akékéyìn ìše méjì tábí jù béké lọ le jeyo nínú gbólóhùn kan.

Mi ò fémorárásé.

A kò gbó békérirará.

Àkíyèsí kan pàtakì tí ó tó láti mènu bà nípa àpónlé aşáajú ìṣe àti akéyìn
ìṣe nipé àwọn méjéejì le jẹ́ yọ nínú gbólóhùn kan náà. Àpẹ́ere
Olú maa **kúkútètè désé**.

Ìṣe yíígbodòtètè parísé.
Olú kòkukúṣèṣèmáa ṣe békérárásé.

5.0 Isonísokí

Kókó tí abala ìdánilékòó yíí fi yé wa ni pé ìsòrí-òrò (àti àpólà) wà tí ó ní
ṣisé àpónlé lèdè Yorùbá. A pè wón ní àpónlé-ìṣe tàbí èyánṣe (èyán ɔrò-
ìṣe). Bí wón ti le jeyo ṣaájú ɔrò-ìṣe náà ni wón le jeyo kéyìn/léyìn ɔrò-
ìṣe.

6.0 Ibéèrè

1. Ko ɔrò àpónlé aşáajú ìṣe méwàá kí o lò wón nínú gbólóhùn.
2. Se àlàyé kíkún lórí ìṣe àpónlé nínú gírámà.
3. Fi àpẹ́ere gbólóhùn mérin júwe ɔrò-àpónlé akéyìn ìṣe

7.0 Ìwé itókasí

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbosé, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 5   ỌRÒ-ASOPÒ àti ỌRÒ-ATÓKÙN

- 1.0   Ifáárà
- 2.0   Èròngbà
- 3.0   Ibéèrè Ìsaájú
- 4.0   Idánilékòó
  - 4.1   Ọrò asopò
  - 4.1.1 Oríkì ọrò-asopò
  - 4.1.2 Isé ọrò-asopò
  - 4.1.3 Isé ọrò asopò
  - 4.2   Ọrò-atókùn
  - 4.2.1 Oríkì ọrò atókùn
  - 4.2.2 Ìrísí ọrò atókùn
  - 4.2.3 Isé ọrò atókùn
- 5.0   Ìsonísókí
- 6.0   Ibéèrè
- 7.0   Iwe Ìtókasí

1.0   Ifáárà

Abala idánilékòó yií ni a ti sòrò nípa ìsòrí-òrò meji: ọrò-asopò àti ọrò-atókùn. A pa wón pò fun idánilékòó ní abala yií nítorí pé lónà kínní, àwọn ọrò tí ó wà lábé ìsòrí kòòkan kò pò rará, lónà kejì isé gírámà ni èyà kòòkan ní se. Nínú abala yií ni a ti máa se àfihàn wọn àti isé tí wọn ní se.

2.0   Èròngbà

Ohun tí a fé kí o wò ni isé àwọn ìsòrí-òrò méji tí a dárukó lókè yií ní se nínú gírámà. A máa se afihan won ki, kí o le mò wón dunjú, kí o sì le se àlàyé kíkún nípa wọn.

3.0   Ibéèrè Ìsaájú

- i) Kí ni ọrò-asopò nínú èdè Yorùbá? Kí ni isé wọn?
- ii) Sàlàyé nípa ọrò-atókùn èdè Yorùbá kí o kò àpèerẹ wọn jáde.

4.0   Idánilékòó

Kókó tí abala isé yií dá lé lórí ni àlàyé nípa ọrò-asopò àti ọrò-atókùn. O máa mo àwọn ọrò tí ó wà lábé ikòòkan ìsòrí-òrò méjèèjì, bẹ́ ni o máa mo isé wọn àti bí a se ní lò wón nínú afò.

4.1 Ọrò-asopò

Ọrò-asopò ni a kókó gbájú mó ni abala yií.

4.1.1 Oríkì ọrò-asopò

Ọrò-asopò jé ìsòrí-ọrò tí a fí ní so ọrò tábí gbólóhùn pò nínú afò geere. Ní pátó ọrò asopò máa ní so:

- i. **Ọrò-orúko méjì pò:** Olùkó **àti** akékòdó sìsé papò.
- ii. **Ọrò-orúko pèlú àpólà orúko** Bábáàti àwọn ọmọ rẹ ní bò.
- iii. **Àpólà atókùn méjì:** Ìpàdémáa wà ní òla **àti** ní òtúnla.
- iv. **Gbólóhùn méjì (tábí ju béké lò):** Adé lò láyò, ó dé láyò sùgbón kò mú nìnkanka bò.

4.2.2 Àfihàn ọrò-asopò

Ọrò-asopò kò pò nínú gírámà Yorùbá, péréte ni wón. Àwọn ni:

àti, pèlú, òun, sùgbón, tábí, (àbí) àmó, àfi, sì.

Àwọn tí a ní lò láti so ẹyo ọrò tábí àpólà pò ni:

àti, pèlú, òun, tábí (àbí)

Àwọn tí a ní lò láti so gbólóhùn pò ni:

sùgbón, àmó, sì, tábí/àbí, àfi

4.2.3 Isé ọrò-asopò

Gégé bí àlàyé tí ó wà ní òkè yií, síso wúnrèn tábí èhun pò ní isé ọrò-asopò. Àwọn èhun tí ó dògbatábí tí ó jé ojúgbà arawọn ni a ní fí ọrò-asopò so pò mó ara wòn. Bí àpeere, ọrò-orúko méjì se é so pò, àpólà méjì tí isé wón dògba nínú gírámá se é pò (bí àpeere àpólà-orúkò méjì se é so pò, àpólà atókùn méjì se é so pò). Bákán náà ọrò asopò le so gbólóhùn pò. Síwájú sí i kí ó yé o pé ọrò-asopò kò le so ọrò méjì tábí èhun méjì tíkò dògba, tábí tí kí i se ojúgbà ara wòn pò. Bí àpeere, ọrò-asopò kò le so ọrò-orúko pò mó ọrò-isé, tábí kí ó so àpólà-orúkò mó gbólóhùn. Wo àwọn àpeere ilò ọrò-asopò nínú gbólóhùn isalè yií:

atí: Olú **àti** llórí ní bò ní òla.

Ewúré dídú **àti** àgùntàn dídú ni ifá gbà.

Adéolú ra bátà **àti** aago.

pèlú: Èmi **pèlú** wòn la máa se.

Àwa **pèlú** rẹ yóò jérè isé náà.

Ọmọ yén **pèlú** àwọn òbí rẹ gun òkè lò.

òun: Ójó **òun** ọmọ rẹ ló wá.

Isé **òun** isé kí í se ọmọ iyá.

Adé**òun** Ayò ọmọ ọba já ní ilé ejó.

tàbí/àbí: Lòòótó a n̄ lo tàbí/àbí láti so òrò pò, amó sá, ìtumò iyapa ni àsopò náà māa n̄ mú jáde. Ìtumò kí a gbájúmò òkan şoso ló māa n̄ ní dípò kí a gbájúmò nñkan méjì tí a so pò. Wo àpeere isálè yíí. Ní púpò ìgbà ni a māa n̄ lo yálà pélú òrò-asopò yíí.

tàbí	E fún mi n̄ ilát tàbí ègúsí. Éniyàn yóò mú òkan lára isé tàbí isé. Yálà Olút tàbí omó òdò rē ló ba èro jé.
ṣùgbón:	Ójó sanwósùgbón kò pé. Omó náà rí mi ṣùgbón kò kí mi. A kò jàṣùgbón ó n̄ rojó mi kiri.
àmó:	Mo rí omó yen àmó mi ò ba soro. Oba fún ní ìmòràn àmó kò gba ìmòràn náà. Awọn òdò bē ìgbímó àmó ìgbímò kò jálè.
si:	Màá ló màásì se bí e ti wí. Adéójó gbàdúrà osì gbààwè fún oríire.
àfi:	Mi ò ní wáàfí bí e bá fowo ránsé. Omó oba yóò wáàfí bí e kò bá pè é. Adéolá kò ní sun àfi bí mòmò rē bá bē é.

4.2 Oríkì òrò atókùn

Òrò-atókùn ni àwọn òrò tó n̄ se àfihàn òrò-orúkó nínú àpólà-àpónlé. Èyí ni àwọn onímò èdá-èdè fi so pé òrò-orúkó jé òrò tí ó le se àbò fún òrò atókùn. Òrò-atókùn māa n̄ shaajú òrò-orúkó nínú afò geere.

3.2.1 Irisi òrò-atókùn

Òrò atókùn ní irísí tí ó jo ti òrò-isé nípa wí pé końsónàntí ló n̄ bérè won bí i ti òrò-isé, bée nisílélù kan tàbí méjì ni wón ní gége bí ti òrò-isé. Àmó sá, wón yàtò sí òrò-isé nípa isé won nínú gírámà Yorùbá. Òrò-isé sisé asekókó gbólöhùn (òpó nínú gbólöhùn) nígbà tí òrò-atókùn jé aşàfihàn òrò-orúkó. Awọn òrò-atókùn èdè Yorùbá ni:

sí, ní, bá, fún, ti, fi, pélú, láti.

3.2.2 Isé òrò-atòkùn

Isé pàtakí tí òrò-atókùn n̄ se nínú gírámà Yorùbá ni àfihàn òrò-orúkó. Irú òró-orúkó tí ó n̄ se àfihàn rē le jé orúkó èniyàn, orúkó nñkan tàbí orúkó ibikan. Àpapò òrò-atókùn àti òrò-orúkó(pélú èyán) tí ó tèle ni ó māa n̄ papò jé àpólà àpónlé. Awọn àpeere isálè yíí fi ilò òrò-atókùn hàn nínú afò geere.

Adéótí losí oko.
Babá wàni yàrá nílá.
Adéwálébá Ójó şeré.
Olùkó ra ìwé kan **fún** omó rē.
Àrémútioko dé ní àná.
Àtápáfí ibon pa etu.

5.0 Ìsoníṣókí

Òrò-atókùn àti òrò-asopò ni abala yíí gbajúmò. Péréte ni àwọn òrò wónyí, wón kò pò repete. A so ìrísì àti isé òrò atókùn, a fi kun un wí pé wón jo òrò-ìše ní ìrísí wón, sùgbón wón kí í se òrò-ìše torí isé wón yàtò sí ti òrò-ìše. Abala yíí tè síwájú láti fi ye wa pé kókó isé òrò-asopò ni síso òrò tàbí èhun tí wón jé ojúgbà ara wón pò nínú afò. Ní àfikún abala yíí sàfihàn òrò-atókùn, ó fi yéwapé wón maa n̄ saájú òrò-orúkọ nínú afò geere nítorí pé àfihàn òrò-orúkọ ni wón maa n̄ se nínú afò.

6.0 Ibéèrè

1. Fún òrò-atókùn ní oríkì. So àfijo méjì tí wón ní pèlú òrò-ìše.
2. Se àkojáde òrò-atókùn mårùn-ún kí o lò wón nínú gbólöhùn.
3. Kí ni isé òrò asopò nínú gíramà. So ní kíkún irúfè èhun tí a maa n̄ so pò.
4. Se akosílè òrò asopò mérin tí ó lè so gbólöhùn pò. Ko àpèèrè tí ó jérií àsopò náà.
5. Irúfè òrò àti èhun wo ni a le fi **àti, pèlú, òun** so pò? Fi àpèèrè métà-méta jérií ilò ikòòkan wón.

7.0 Ìwé ìtòkasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

MODU 3 ÀPÓLÀ-ORÚKO**Unit 1**

1.0	Ìfáárá
2.0	Èròngbà
3.0	Ìbéèrè Ìsaájú
4.0	Ìdánilékòó
4.1	Oríkì àpólà-orúko
4.2	Isé àpólà-orúko
4.3	Èhun àpólà-orúko
4.4	Orí àpólà-orúko
4.5	Èyán nínú àpólà-orúko
5.0	Ìsònísókí
6.0	Ìbéèrè
7.0	Ìwé Ìtókasí

1.0 Ìfáárá

Abala yií dá lórí ègè, awé tàbí akùdé gbólóhùn tí a pè niàpólà-orúko. O máa kékòó nipa èhun àpólà-orúko àti isé èhun náà nínú afò geere. Lábé àlàyé nípa èhun àpólà-orúko ni a ti sọ ohun tí ó jé orínínú àpólà-orúko àti àwọn wúnrèn tí ó le bá orí rìn nínú èhun náà,

2.0 Èròngbà

Léyìn idánilékòó yií, ó ye kí o mọ ohun ti àpólà-orúko jé, isé tí ó ní se nínú afò áti èhun rè gégé bí ihun pàtákì nínú gírámà Yorùbá. Bákán náà o ní láti le mú wá sí irántí ohun tí o ti kó nípa èyán nínú gírámà Yorùbá, èyí se pàtákì púpò nítorí èyán se pàtákì nínú àpólà-orúko.

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

- i) Sàlàyé kíkún nípa àpólà-orúko nínú èdè Yorùbá, kí o sọ isé tí ó ní se.
- ii) Sàlàyé àkóónú àpólà-orúko pèlú àpeere té péye.

4.0 Ìdánilékòó

Gégé bí a ti sọ, àpólà-orúko ni àkòrí ipín tí o ní kà yií. Ní abé ipín ọhún ni o ti máa kékòó nípa pàtákì àpólà-orúko nínú gírámà. Fi ọkàn bá èkó náà lọ, kí o kà á, kí ó yé ọ yékéyéké.

4.1 Oríkì àpólà-orúkọ (APOR)

Àpólà-orúkọ ni ìhun gírámà tí ó jé yálà eyo ɔrò-orúkọ/arópò-orúkọ tábí àpapò ɔrò-orúkọ, àti èyán, tí àpapò wọn sì n̄ sisé olùwà fún ɔrò-ìṣe, àbò fún ɔrò-ìṣe tábí àbò fún ɔrò-atòkùn. Àpeere:

Adé ra aso ní Ibàdàn.

Àwọn ɔrò tí a pa láró nínú àpeere yií jé eyo ɔrò-orúkọ, sùgbón àpólà-orúkọ ni ikòòkan wọn jé. Mo ti sọ shaájú wí pé eyo ɔrò-orúkọ tábí arópò-orúkọ le jé àpólà-orúkọ. Wo àwọn àpeere miíràñ:

Wón san owó fún mi.

Ó gbà wá ní àlejò.

Ikòòkan àwọn ɔrò tí a pa láró jé àpólà-orúkọ.

Bí eyo ɔrò-orúkọ se le jé àpólà-orúkọ náà ni àpapò ɔrò-orúkọ àti èyán le jé àpólà-orúkọ. Wo àpeere isàlè yií:

[Omø kékeré dúdú yen]ra[bàtàfunfun].

**OR EY EY EY ISOR EY
APOR APOR**

Àpólà-orúkọ ni **omø kékeré dúdú yen**, omø ni ɔrò-orúkọ tó wà nínú àpólà-orúkọ náà, àwọn ɔrò yòókù jé èyán. Bákan náà, àpólà-orúkọ ni **bàtà funfun** nínú àpeere yií kan náà. Bàtà ni ɔrò-orúkọ, nígbà tí funfun jé èyán.

4.2 Isé àpólà-orúkọ

Bí a ti sọ ni 3.0, àpólà-orúkọ n̄ sisé olùwà ɔrò-ìṣe, àbò ɔrò-ìṣe àti abò ɔrò-atòkùn. Ní pàtó àpólà-orúkọ n̄ sisé kan náà tí eyo ɔrò-orúkọ n̄ se nínú afò ni.

4.3 Èhun àpólà-orúkọ

Èhun àpólà-orúkọ èdè Yorùbá máa n̄ jé ɔrò-orúkọ/arópò-orúkötàbí ɔrò-orúkọ àti èyánrúkọ tó n̄ yán an:

**APOR → OR + (EY)
AROR**

Agékúrúyií sọ pé àpólà-orúkọ le jé eyo ɔrò-orúkọ tábí arópò-orúkọ, bákan náà ó le jé àpapò ɔrò-orúkọ àti èyán.

Èyán tí ó le jeyo nínú àpólà-orúkọ le jé eyókan, méjì tábí ju bẹ́lẹ́ lo. Kí a réntí pé a ti se idánilékòó nípa èyán (eyánrúkọ) shaájú nínú àkójopò isé yií. Nínú èhun àpólà-orúkọ, ɔrò-orúkọ ni ó máa n̄ shaájú kí èyán tó tèlee.

Gégé bí a ti sọ shaájú, èyán le jé eyo kan soso, ó sì le ju bẹ́lẹ́ lo. Kí a wo àpeere wònyí:

**APOR[Omø kékeré]APORSÙN
APOR[Omø kékeré dúdú]APORSÙN
APOR[Omø kékeré dúdú yen]APORSÙN
APOR[Omø kékeré dúdú tí e rí yen]APORSÙN**

Gbogbo èhun tí a kálé mó jé àpólà-orúkó, eyo oro[**omo**] níkan ni ó dúró bí òrò-orúkó, eyánrúkó ni àwọn yòókù. Kíyési pésùn kò sí nínú ikámó nítorí pé òrò-ìsekì í şe ara àpólà-orúkó.

4.4 Orí àpólà-orúkó

Òrò-orúkó tábí arópò-orúkó ni ó máa ní jé orí fún àpólà-orúkó, pàápàá jùlò bí àpólà-orúkó bá jé eyo òrò tí kò ní èyán, bí àpéere

Olú ra èpa ní ojà

Mo rí wọn

Olú jé eyo òrò tó dúró bí àpólà-orúkó ní ipò olùwà, békè ni èpànáà jé eyo òrò-orúkó tó dúró bí àpólà-orúkó ní ipò abò òrò-ìše. Ìkankan òrò wònyí kò gba èyán, wón dúró bí orí àpólà-orúkó. Bákán náà ni **mo** àti **wòn** jé arópò-orúkó tó dúró bí àpólà-orúkó. Wòn kò gba èyán. Kí a réntí pé arópò-orúkó kí i gba èyán. Orí ni ikòòkan wòn jé fún àpólà-orúkó ní àyè tí wón ti jeyo.

Ó se é se kí àpólà-orúkó jé àpapò òrò-orúkó àti èyán. Bí èyí bá rí békè, òrò-orúkó inú àpólà-orúkó náà ni orí. Bí àpéere/[**omo**] kékeré dúdú **yensùn/omo** ní orí nínú àpólà-orúkó inú àpéere yií.

4.5 Èyán nínú àpólà-orúkó

Bí àpólà-orúkó bá ti ju eyo òrò-orúkó/arópò-orúkó kan lò,a jé wí pé ó jé àpapò òrò orúkó àti èyán. Ohun tí a sosaájú nínú àpilékó yií, èyán ní fi kún itumò òrò-orúkó ni, bákán náà èyán le ju òkan lò nínú ihun. Síwájú si, èyán máa ní télér òrò-orúkó ni,kò le saájú òrò-orúkó.

5.0 Ìsoníshókí

Abala idánilekóó yií so oríkì, isé àti ihun àpólà-orúkó.Ni pàtakì a kó wí pé àpólà-orúkó le jé eyo òrò.Bí èyí bá rí békè eyo òrò náà máa jé òrò-orúkó tábí arópò-orúkó. A tún ri kà wí pé àpólà-orúkó le jé òrò méjì tábí ju békè lò. Bí ó bá rí békè a jé wí pé àpapò òrò-orúkó àti èyán ni.

6.0 Ìbéerè

1. Fún àpólà-orúkó ní oríkì tí ó péye.
2. Sàlàyé tí ó kúnni lójú nípa èhun àpólà-orúkó, kí o fi àpéere tí ó péye gbé idáhùn rẹ kalè.
3. Se àkójáde àwọn àpólà-orúkó inú àwọn gbólöhùn isàlè yií,
  - a) Isé awakò ní wàhálà púpò.
  - b) Alága ijøba ibílè wa yóò se ipàdé pèlú àwọn ọba alayé ní iròlé ọla.
  - d) Olukó àgbà ilé-ekó girama bá àwọn akékòó tí kò gbóràn wí ní aago méjì abò àná.

7.0 Ìwé ìtòkasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III.* Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar.* Ibadan: Oxford University Press

Bambose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá.* Ibadan: University Press.

Unit 2   ÀPÓLÀ-ÌŞE

- 1.0   Ìfáárá
- 2.0   Èròngbà
- 3.0   Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0   Ìdánilekòó.
  - 4.1   Oríkì àpólà-ìşe
  - 4.2   Èhun àpólà-ìşe
  - 4.3   Fónrán inú àpólà-ìşe
  - 4.4   Orí àpólà-ìşe
- 5.0   Ìsoníşókí
- 6.0   Ìbéèrè
- 7.0   Ìwé ìtókasí

1.0   Ìfáárá

Òkan lára àwọn àpólà (iyen ègè tàbí akùdé gbólóhùn) èdè Yorùbá ni àpólà-ìşe. Gégé bí a ti ní àpólà-orúkó náà ni àpólà-ìşe wà. Àpólà-ìşe a máa ni àwọn fónrán gírámàtó ju òrò-ìşe lọ nínú, àwọn fónrántí ó máa ní bá òrò-ìşe rìn le jeyo, wón sì le şalájé yo.

2.0   Èròngbà

Léyin ìdánilekòó yií o máa mo ohun tí a pè ní àpólà-ìşe nínú gírámà Yorùbá. O máa le sọ èhun àpólà-ìşe, a sìmáa mo àwọn fónrán tí ó sodo sínú rẹ. Bákán náà omáa mo orí àpólà-ìşe, o sì máa mo isé fónrán kòòkan.

3.0   Ìbéèrè Ìsaájú

Sàlàyé iħun àpólà-ìşe, kí o kó ḥopòlopò àpeere tí ó jériì sí àlàyé rẹ.

4.0   Ìdánilekòó

Òkan lára fónrán tí ó se pàtakí nínú afò Yorùbá ni àpólà-ìşe. Òrò-ìşe tí a ti sòrò rẹ ní iwájú nínú àgbékalè isé yií se pàtakí púpò nínú àpólà-ìşe. Àwọn fónrán miíràn le bá òrò-ìşe inú afò rìn nínú àpólà yií. Fi ara balè ka èkó yií dáadáa láti ní ìmò tí ó kún nípa àpólà-ìşe.

4.1   Oríkì àpólà-ìşe

Àpólà-ìşe jé ègé tàbí akùdé gbólóhùn tí o fi òrò-ìşe se orí, tí ó sì máa ní sọ ohun tí olùwà se tàbí ohun tí ó şelè sí olùwà tàbí tí olùwà gbìmòràn láti se. Àpeere:

Olú omø olùkó àgbà_{APIS}[ko orin iyin ní şóşì]_{APIS}

Àpeere yíí sọ ohun tí olùwà gbólóhún şe (àti ibi tí ó ti şe é). Rántí pé[**Olú ọmọ olùkó àgbà**] jé àpólà-orúkò ní ipò olùwà. Kí a wo àpeere miíràn.

Olú ọmọ olùkó àgbà_{APIS}[sèṣè je èbun èkó ọfẹ] _{APIS}

Àpeere yíí sọ ohun tí ó şelé sí olùwà, iyen **Olú ọmọ olùkó àgbà**. Àpeere tí a kó sí ìsàlè yíí náà sọ nípa ohun tí olùwà gbìmòràn láti şe.

Olú ọmọ olùkó àgbà_{APIS}[máa ra ọkò ayókélélé] _{APIS}

4.2 Èhun àpólà-ìše

Wo àgékúrú fónrán ìsàlè yíí tí ó júwe àkóónú/èhun àpólà-ìše

(AP/APAP) + IS + (APOR) (APAT) (AP/APAP)

Àwọn àkóónú kan wà nínú àkámó nítorí pé wọn kò jé dandan láti jeyo nínú àpólà-ìše. Wón le jeyo, wón le sàijeyo. Àpónlé tàbí àpólà-àpónlé (AP/APAP) tí ó ʂájú ɔrò-ìše (IS) kò jé dandan. Àpólà-orúkò(APOR) tó télé ɔrò-ìše(IS) kò jé ɔròoyàñ, bẹ́ ni àpólà-atókùn (APAT) àti àpónlé/àpólà-àpónlé(AP/APAP)léyìn ɔrò-ìše kò jé dandan. ɔrò-ìše níkan ni ó jé dandan nínú àpólà-ìše, amúgbálégbẹ́ ni àwọn àkóónú yòókù jé sí ɔrò-ìše, kí ìtumò ɔrò-ìše le kún si, tàbí kí afò le ní akóyawó àlàyé. Kí a wo àpeere wonyí:

(i) Adé_{APIS}[wá]_{APIS}

(ii) Adé_{APIS}[gbodò wá]_{APIS}

(iii) Adé_{APIS}[gbodò wá sí ọjá]_{APIS}

(iv) Adé_{APIS}[gbodò wá sí ọjá ni ọsán ọla]_{APIS}

Tí o bá wo àpeere (i) ɔrò-ìše wá níkan ni eyo ɔrò tó jeyo nínú àpólà-ìše, ní (ii) ɔrò-àpónlé aşájú ìše jeyo pèlú ɔrò-ìše, bẹ́ ni àpeere (iii) fi hàn pé ɔrò-àpónlé aşájú ìše, àpólà-atókùn (APAT)ni (iv), ɔrò-àpónlé aşájú ìše, àpólà-atókùn (APAT) àti àpólà-àpónlé(APAP) jeyo pèlú ɔrò-ìše.

4.3 Fónrán inú àpólà-ìše

Tí a bá wo àlàyé tí a şe ní 3.2 lábé èhun àpólà-ìše, ó ti hàn kedere wí pé fónrán tí ó le jeyo nínúàpólà-ìše pò diè. A şe àlàyé wọn ní ìsàlè yíí.

(i) ɔrò-àpónlé tàbí àpólà-àpónlé aşájú ìše le ʂájú ɔrò-ìše tí ó jé ɔpó (tàbí orí) nínú àpólà-ìše. Àpeere

Olú_{APIS}[kókó fi àdà gé igi wéléwé] _{APIS}

AP APAP IS APOR

(ii) ɔrò-ìše gbodò wà nínú àpólà-ìše

(iii) àpólà-orúkò (ó le jé eyo ɔrò-orúkò tàbí ɔrò-orúkò àti èyán) ní ipò àbò ɔrò-ìše

(iv) àpólà-atókùn le jeyo nínú àpólà-ìše

(v) ɔrò-àpónlé tàbí àpólà-àpónlé akéyìn ìše le jeyo nínú àpólà-ìše.

Apeere:

Adé tètè fi aṣo náà han àwọn ɔdò ní sóóbù rẹ ní àná.

AP APAP IS APOR APAT APAP

4.4 Orí àpólà-ìše

A ti kà á nínú àlàyé tí a ñe lókè ni abálá idànilékòó yíí wí pé òrò-ìše níkan ní ó jé dandan nínú àpólà-ìše àti wí pé òun ni gbogbo fónrán yòókù rò mó. Èyí ni ó fá á tí òrò-ìše fi jé orí nínú àpólà-ìše. Ibi yòówù tí ó ti le jeyo nínú afò, òun ni ó wà ní ipò orí, àwọn fónrán mìíràñ le jeyo shaájú tàbí kéyin ré.

5.0 Ìsoníshókí

A ñàlàyé wí pé àpólà-ìše kó ipa pàtakì nínú afò geere nítorí pé àlàyé kíkún ni ó máa ní fún wa nípa ohun tí olùwà ñe tàbí ìsèlè tí ó sè sí olùwà. Òrò-ìše ni orí nínú àpólà-ìše, gbogbo àwọn wúnren àti àpólà tí ó bá jeyo pèlú òrò-ìše tí ó jé orí máa ní sisé amúgbálégbéé láti fi kún àlàyé nínú afò. A sò síwájú sí i òrò-ìše inú àpólà-ìse le jé eyo òrò (òrò-ìse) tàbí àkójopò òrò. Tí àpólà-ìse bá jé àkójopò òrò, ìyen tí ó ju eyo òrò-ìse lo, a jé pé o ñe é ñe kí a rí òrò-àpónlé, àpólà-àpónlé aşájú ìse, àpólà-orúkò asàbò, àpólà-atókùn tàbí òrò-àpónlé/àpólà-àpónlé akéyìn ìse tí wón bá òrò-ìse inú àpólà-ìse rìn. Ó ñe é ñe bákan náà kí gbogbo wón bá òrò-ìse rìn léèkan náà nínú afò.

6.0 Ibéèrè

1. Ya férémù tí ó fi èhun àpólà-ìse ní kíkún hàn, kí ó ñàlàyé férémù náà yékéyéké.
2. Kí ni orí nínù àpólà-ìse? Fi àlàyé gbé idáhùn dúró.
3. Kò gbólöhùn méjì-méjì tí ó fi ikòòkan irú àpólà-ìse ìsàlè yíí hàn:
  - i. Òrò-àpónlé + òrò-ìse + òrò àpónlé
  - ii. Àpólà-àpónlé + òrò-ìse + àpólà-orúkò
  - iii. Òrò-ìse + òrò-àpónlé + àpólà-àpónlé
4. Kí ni ìsé àpólà-ìse nínú gbólöhùn.
5. Ñe àkojadé gbólöhùn márùn-ún tí ó fi èhun àpólà-ìse ní kíkún hàn.

7.0 Ìwé itókasí

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 3   ÀPÓLÀ-ÀPÓNLÉ ÀTI ÀPÓLÀ-ATÓKÙN

- 1.0   Ìfáárà
- 2.0   Èròngbà
- 3.0   Ìbéérè Ìsaájú
- 4.0   Ìdánilékòó
  - 4.1   Àpólà-àpónlé
    - 4.1.1   Oríkì àpólà-àpónlé
    - 4.1.2   Ìhun àpólà-àpónlé
    - 4.1.3   Isé àpólà-àpónlé
    - 4.1.4   Àpólà-àpónlé aşáájú ìše
    - 4.1.5   Àpólà-àpónlé akéyìn ìše
  - 4.2   Àpólà-atókùn
    - 4.2.1   Oríkì àpólà-atókùn
    - 4.2.2   Èhun àpólà-atókùn
    - 4.2.3   Orí àpólà atókùn
- 5.0   Ìsoníshókí
- 6.0   Ìbéérè
- 7.0   Ìwé Ìtókasí

1.0   Ìfáárà

Apolà-aponle ati Àpólà-atókùn ni abala ìdánilékòó yií dá lé lórí. Àwọn méjèjì máa í wa lára àwọn fónrán tí ó máa í jeyo nínú gbólóhùn Yorùbá. O máa kànípa èhun wọn, isé tí wón í se àti ijeyo wọn nínú afò èdè Yorùbá.

2.0   Èròngbà

Léyìn ìdánilékòó ní abala yií, o máa ní ìmò nípa èhun àti iséàpólà-àpónlé àti àpólà-atókùn nínú gírámà èdè Yorùbá.

3.0   Ìbéérè Ìsaájú

Se àkóyawó àlàyé nípa àpólà-àpónlé àti àpólà-atókùn. So lése ese àwọn wúnren/fónrán tí ó lè jeyo nínú ikòókan wọn

4.0   Ìdánilékòó

Ní ipín ìdánilékòó yií, mo pa èkó nípa àpólà-àpónlé àti àpólà-atókùn pò. Èyí rí bẹ́è nítorí pé ìhun wọn jora, bẹ́è ni isé kan náà ni wón jo ní se nínú afò. Kódà àwọn onímò èdá-èdè miíràn tilè wòye pé kò yé kí àpólà-atókùn dá dúró níwòn igbà tí ó jé pé ìhun rè jo ti àpólà-àpónlé tí ó sì jé pé isé àpónlé náà ni ó ní se. Sùgbón torí pé àwọn onímò èdá-èdè kan ménú bà á bí àpólà nínú èdè Yorùbá ni ó se létòó kí a sòrò nípa rè.

4.1 Àpólà-àpónlé

Àpapò òrò-atókùn àti òrò-orúkọ ni ó maa n jé àpólà-àpónlé. Èyí túmò sí i wí pé àpólà-àpónlé maa n ju eyo òrò kan lo. Àpeere,
Adé sáré lọ sibè **ní kíákíá**.
Ayé n lọ **ní mèlomèlo**.

Nínú àpeere méjì òkè yíí, **ní kíákíá** àti **ní mèlomèlo** ló sisé àpólà àpónlé

4.1.1 Oríkì àpólà-àpónlé

Gégé bí àlàyé tí a se lókè yíí, işé pàtakì tí àpólà-àpónlé n se ni sisé àfikún àlàyé sí òrò-ışe nínú afò. O maa n dahun ibeere nipa bawo, nigba woati bee be lo.

4.1.2 Ihun àpólà-àpónlé

Àpólà-àpónlé maa n ní òrò-atókùn àti òrò-orúkọ. Òrò-atókùn ni ó maa n saájú, tí òrò-orúkọ á sì tèle:

APAP =AT + OR

Bí àpeere,

Olú **fi** ọbe gé e.

Adé **ti** Èkó dé **ní àná**.

Olúségun wàní abà.

Àpeere wónyí fi hàn pé àpólà-àpónlé le saájú ó sí le kéyìn òrò-ışe.

4.1.3 İşé Àpólà-àpónlé

Àpólà-àpónlé maa n fi kún itumò òrò-ışe ni, yálà nípa sisó nípa àkókò, ohun tí a lò láti se nñkan, ibi tí nñkan ti şelè tàbí tí nñkan wà. Ní pàtó àfikún àlàyé ni àpólà-àpónlé maa n se.

4.1.4 Àpólà-àpónlé aşáájú ışe

Gégé bí a ti so saájú àpapò òrò-atókùn àti òrò-orúkọ ni àpólà-àpónlé aşáájú ışe. Àwọn òrò-atókùn tí ó maa n saájú òrò-orúkọ nínú àpólà-àpónlé aşáájú ışe ni: **fi**, **ba**, **ti**. Àpeere:

fi: Òjófi wàhálà pa ara rẹ.
              Adétiba **fi** ibínú sòrò.

bá: Olùkóbá akékòó náà wí.
              Adéolábá òré rẹ jà.

ti: Òjótí llorin dé ní àná.
              Wáléti Èkó kó erù wá síté.

4.1.5 Àpólà-àpónlé akéyìn ìṣe

Òrò-atókùn bí i **ni**, **sí**, **fún**, **pèlú** ni ó máa n̄ saájú òrò-orúkọ papò s̄is̄é àpónlé. Àpeere:

ni: Adé rí olùkóní àná.
Ayé n̄ lọnímèlomèlo.
Ayé wàní júujùu.

sí: È padásí ibè.
Adé gbe sí òkè àjà.
A kó ẹrùsí inú apèrè.

fun: Adé gba owófún mi.
Wón se éfún Táiwò(ní ọfé).
Olúwa yóò gbàfún wa.

pèlú: Olúwa n̄ bẹpèlú wa.
Ó s̄is̄é yen pèlú túlásì.

Àpólà àpónlé aşájú ìṣe máa n̄ sọ pàtó nípa ịgbà, ibikan, bí nñkan se s̄elè, ipò tí nñkan wà, abbl

4.2 Àpólà-Atókùn

4.2.1 Oríkì Àpólà-Atókùn

Àpólà-atókùn jé àpapò òrò-atókùn àti àpólà orúkọ (yálà eyo òrò-orúkọ tabí òrò-orúkọ àti èyán) tí ó n̄ s̄is̄é àpónlé nínú ihun gbólóhùn.

4.2.2 Èhun Àpólà-Atókùn

Bí a se kà á ní 3.1, òrò-atókùn àti òrò/àpólà orúkọ ni àpólà-atókùn. Òrò atókùn bí a se sọ ní ipín saájú ní unit 5 lábé Modu 2 ni awọn wúnrèn bi; i: **ni**, **sí**, **pèlú**, **fún** àti àwọn míràn béké. Òrò-orúkọ tàbí àpólà-orúkọ ni ó máa n̄ jé àbò òrò-atókùn. Òrò-atókùn kò lè dá dúró nínú afò, ó máa n̄ lò pèlú òrò-orúkọ tàbí àpapò òrò-orúkọ àti èyánrúkọ. Àpeere:

Adé máa wání òla.
Òjó losí oko etilé.
Adéolá ra aṣofún omo ré.
Òjó wápèlú mòmò ré.

Fónrán tí a pa láró nínú àpeere òkè yií jé àpeere àpólà-atókùn. Bí a bá wò ó dáadáa, isé àpónlé ni wón se nínú gbólóhùn tí wón ti jeyo

4.2.3 Orí Àpólà Atókùn

Òrò-atókùn ni orí àpólà-atókùn. Ó jé dandan kí ó jẹyọ nínú àpólà-atókùn, ọrò-orùkọ tàbí àpólà-orúkọ yóò tèle bí àbò kí ó le bá gírámà èdè Yorùbá mu.

5.0 Ìsonísókí

Abala yìífi hàn pé àpólà-àpónlé àti àpólà-atókùn wà nínú gírámà èdè Yorùbá. O ti kó nípa ihun àti isé ikòòkan àwọn àpólà náà. Íwo gan yóò ti şe ákíyésí wí pé wón fi ihun jọ ara wọn, bẹ́ ni wón jọ ara wọn nípa isé tí wọn ní şe. Ní sókí, èkó nípa àpólà-àpónlé àti àpólà-atókùn ni o kó nípa rẹ nínú abala yií. O ti kó nípa ihun wọn àti isé wọn nínú afò

6.0 Ìbéèrè

1. Njé òótó ni pé àpólà-àpónlé akéyìn işe wà nínú èdè Yorùbá? Bí ó bá rí bẹ́ sàlàyé kí o kó àpeére mårùn-ún láti jérií idáhùn rẹ.
2. Kó àpeére mårùn-ún tí ó fi ijẹyọ àpólà-àpónlé aşáájú işe hàn.
3. Júwe àwọn ọrò-atókùn tí ó le jẹyọ nínú àpólà-atókùn. Lo ikòòkan wọn nínú gbólöhùn.

7.0 Ìwé ìtókasí

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

ÌPÍN 4- GBÓLÓHÙN YORÙBA

Unit 1

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbéèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
  - 4.1 Oríkì gbólóhùn
  - 4.2 Èyà gbólóhùn nípa ihun
    - 4.2.1 Gbólóhùn abode
    - 4.2.2 Gbólóhùn oníbọ
    - 4.2.3 Gbólóhùn alákànpò
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Ìbéèrè
- 7.0 Ìwé ìtókasí

1.0 Ìfáàrà

Àlàyé lórí gbólóhùn èdè Yorùbá ni ó jẹ́ wá lógún ní abala yíí. A sọ oríkì tí ó tó láti júwe gbólóhùn. Bẹ́è ni a sọ èyà tàbí oríṣíi gbólóhùn tí ó wà nínú èdè Yorùbá nípa wíwo ihun àti ilò wọn.

2.0 Èròngbà

Léyìn ìdánilékòó yíí iwó yóò lè ki oríkì gbólóhùn, o ó sì lè sọ èyà gbólóhùn nípa ilò àti nípa ihun. Síwájú si i, o gbodò le kọ oríṣíi àpẹ́erẹ́ tí ó fí ìmò wa hàn nípa gbólóhùn.

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

Kí ni gbólóhùn nínú gírámà? Ṣàlàyé oríṣíi gbólóhùn tó wà nínú èdè Yorùbá nípa ifoju ihun wò ó

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Oríkì gbólóhùn

Gbólóhùn ni olórí isó/afò tí ó ní èrò kíkún fún olùgbó láti ní òye (kíkún) ohun tí aşafò ní wí. Èrò kíkún máa ní jẹyo nípa ìṣàfihàn **olùwà-ìṣe-àbò** tàbíolùwà + **kókó-gbólóhùn**. Bí àpẹ́erẹ́:

Olùkó àgbà	ra àga tuntun sí óyofinì rẹ.
<i>Olùwa</i>	<i>kókó-gbólóhùn</i>
Adé	tètè sùn.
<i>Olùwà</i>	<i>kókó-gbólóhùn</i>

4.2 Èyà gbólöhùn nípa ìhun

Oríṣíí èyà méta ni gbólöhùn tó wà nínú èdè Yorùbá bí a bá fí ojú ìhun wò ó. Èyà météèta náà ni:gbólöhùn abódé, gbólöhùn oníbò ati gbólöhùn alákànpò. Àwọn ni a ñe àlàyé kíkún nípa wọn ní abala idánilekòó yíí. A sọ ìhun wọn ati àbùdá tí a fí le dá wọn mó yàtò sí ara wọn.

4.2.1 Gbólöhùn abódé

Gbólöhùn abódé ni èyà gbólöhùn tí o máa ní kókó-gbólöhùn (tàbí ɔrò-ìše) kan şoso nínú. ɔrò-ìše bẹè le ní àbò tí ó jé ɔrò-orúkó/arópò-orúkó, tàbí ɔrò-orúkó ati èyánrúkó, bẹè ni ó le ní àpónlé/àpólà-àpónlé, tabi àpólà-atókùn. Ó sì ñe é ñe kí ó má ní ju ɔrò-ìše ló. Ohun tí ó ñe pàtakì nípé ɔrò-ìše kan şoso ni ó máa wà nínú irúfẹ gbólöhùn bẹè. Fónrán ìhun méjì ni ó ñe pàtakì tí a máa ní bá pàdé nínú gbólöhùn abódé, iwònyí ni àpólà-orúkó tó ní sisé olùwà, ati àpólà-ìše tó ní sisé kókó gbólöhùn:

Gbólöhùn Abóde = àpólà-orukó + àpólà ìše.

Bí àpeere:

Adé sun.

Adé sun sí yàrà.

Gbólöhùn abódé àkókó lókè yíí ní ìhunolùwà (Adé) ati ẹyoɔrò-ìše (sun). Gbólöhùn kejì ni olùwà (Adé), ɔrò-ìše (sun) ati àpólà-àpónlé (sí yàrá).

Àpeere miírán

Adé omọ aşegítà ra ọkò ayókélé méjì.

Adé ni olùwà nínú gbólöhùn yíí, şùgbón ó gba èyán (omọ aşegítà). Àpapò ɔrò-orúkó(Adé) ati èyán (omọ aşegítà) ni olùwà gbólöhùn abódé yíí. ɔrò-ìše kan şoso (rà) ni ó wà nínú gbólöhùn náà, şùgbón ó ní àbò. ɔrò-orúkó(okò) ni àbò rẹ, ɔrò-orúkó náà gba èyán (ayókélé méjì). Àpapò ɔrò-orúkó ati èyán yíí ni ó jé àbò ɔrò-ìše (rà).

4.2.2 Gbólöhùn Oníbò

Gbólöhùn oníbò á máá ní jú ẹyo gbólöhun kàn şoso ló. Nínú gbólöhùn oníbò, a máa ní olórí-awé-gbólöhùn ati awé gbólöhùn àfibò. Olórí-awé-gbólöhùn kan şoso lo máa ní wà nínú gbólöhùn oníbò, şùgbón awé-gbólöhùn àfibò le ju òkan ló. Àwọn wúnrèn kan wà nínú èdè Yorùbá tí ó máa ní şàfihàn/tóka awé-gbólöhùn àfibò, lára wọn ni: **tí, bí, pe, kí.**

Wo àpeere isàlè yíí:

Ójó máa rí etí ó bá dé.

Olú sanwó náàkí ilè tó şú.

Màá şàlàyé fun unbí mo bá rí i.

Adé jísépé e béérè mi.

Awé-gbólöhùn àfibò ati atóka wọn ni a pa láró nínú àpeere òkè yíí, wọn kí í ñe odidi gbólöhùn torí atóka awé-gbólöhùn tí a so mó wọn.

tí ó bá dé

**kí ilè tó shú
bí mo bá rí i
pé e békérè mi**

Kí a mò wí pé awé-gbólöhùn àfibò le jeyo şájú tábí kékìn olórí-awé-gbólöhùn. Nínú àpẹ́rẹ́ tí a se lókè ní ipín yíí, olórí-awé-gbólöhùn jeyo şájú awé-gbólöhùn àfibò. Wo àtuntò àwọn àpẹ́rẹ́ náà:

**Tí Ójó bá déó máa rí e.
Kí ilè tó shú, Olú sanwó náà.
Bí mo bá rí i, màá şàlàyé fún un.**

Oríṣii mérin ni gbólöhùn oníbò, pàápàá bí a bá wo awé-gbólöhùn àfibò tí ó je yo nínú wọn.

(i) Awé-gbólöhùn aşapèjúwe

Awé-gbólöhùn aşapèjúwe tí ó jeyo nínú gbólöhùn oníbò máa ní şisé bí èyán láti se àpèjúwe ɔrò-orúkó/àpólà-orúkó tí ó jeyo şájú rè. Wúnrèn tí ni ó máa ní tóka irú awé-gbólöhùn àfibò békérè. Bí àpẹ́rẹ́

**Qmotí mo bá sòrò kò wá lóníí.
Obètí Adéolá sè dùn púpò.
Ajá kékéré dúdú ti bàbá yen şèşè rà sònù.
Mo rí iwéti olükó békérè ní orí tábílì.
Adéolá san owótí ó je iyá olóúnje**

(ii) Awé-gbólöhùn aşapónlé

A máa ní lo awé-gbólöhùn àfibò láti şisé àpónlénínú afò dípò ɔrò-àpónlé tábí àpólà-àpónlé. Torí pé isé àpónlé ni ó ní se nínú gbólöhùn oníbò ni a fí pè é ní awé-gbólöhùn aşapónlé. Àwọn atóka awé-gbólöhùn aşapónlé pò díè, lára wọn ni **ti...ba, kí...tó, ki...ba, ibá,ibáà**. Kí a wo àpẹ́rẹ́ ilò wọn.

ti...ba:
E san owó fún un tí e bá jẹun tán.
Ójó á gbé ẹrù náatí ó bá ní bò.
Tí mo bá rówó gbà màá san gbèsè mi.

ki...tó:
E máa sanwókí e tó jẹun.
Aago lùkí wón tó lo.

ki...ba
À ní gbàdúràkí a (bà) rí àánú Olúwa.
Adé lọ rí olükókí ó ba lè rí iwé yá.

ibá şe/jé pé:
Ìbá şe pé ó dúró, ọwó ibá tè é.
Ìbá jépé mo kàwé, ní bá ti di ọgá níbè.

ibáà:
A máa wá şisé, ojò ibáà rò.

Adájó á ran léwòn, **ìbáà dòbálè jù békè lọ.**

Ìbáà sòkún dòla, ó sì maa jiyà.

(iii) Awé-gbólöhùn isòdorúkọ

Awé-gbólöhùn isòdorúkọ jé awé-gbólöhùn àfibò tí ó ní atóka **pé, bí, tí, kí** tí a fí sò wón di òrò-orúkọ. Arópò-orúkọ aláiléni ni ó maa ní jé olùwà bí a bá lo atóka **pé**, békè ni isé àbò òrò isé ni ó maa ní sè bí ó bá ti jeyo. Wo àpeere èsàlè yíí

Ó dára pé **Adé wá**.

Ó dára tí **Adé wá**.

Ó gba kí a ní sùúrù.

Ó dára bí ó sè wá.

(iv) Awé-gbólöhùn àfikún

Awé-gbólöhùn àfibò tí ó jé àfikún maa ní jeyo pèlú òrò-isé agbàfikún tí ó jé òrò-isé asèròyìn bíí **sò**, wí, jéwó, fésì, kéde abbl. Irú awé-gbólöhùn àfikún báyií kò sìsé àbò nínú gbólöhùn àfikún ni ó jé, èyí ni ó fà á tí ohùn orí òrò-isé olóhùn èsàlè kíí yí padà sí ohùn àárín. Íwò wo àwọn àpeere yíí

Adé ròpé isé ti bùše.

Olùkó sòpé isé wá ní ọla.

Won fésipé ijøba yóò sè dáadáa.

Ó jéwópé olè ni òun.

Mo gbákí **Olú lọ**.

Ó yékí e kí wón.

Mo kéde bí e sè rán mi.

Gbólöhùn Alákànpò

Irúfè gbólöhùn yíí ni èyí tí a lo òrò-asopò láti so gbólöhùn méjì tàbí ju békè lọ pò di eyo gbólöhùn kan şoso. A maa ní lo àwọn òrò-asopò wónyí:
sùgbón, àmò, sì, tàbí/àbí, békè ni

Àpeere

Adéolú wá sùgbón kò dúró pé.

Òjó jéun àmò kò yó.

Olúségun ralè, ó sì kólé.

E maa wá tàbí/àbí e kò ní wá.

Íkòòkan gbólöhùn tí a so pò ni ó le dá dúró, òkan kò sí lábé ikejì bí àfibò tàbí afarahé. Bí àpeere, gbólöhùn méjì tí ó le dá dúró ló wá nínú gbólöhùn [**Adéolú wá sùgbón kò dúró pé**],

i. **Adéolú wá.**

ii. **Kò dúró pé.**

Àbùdá pàtakì tí a fí maa ní dá gbólöhùn alákànpò mò nàà ni ilò òrò-asopò tí a júwe rè lókè yíí nínú wón.

Isònísókí

Abala idánilékòó yíí sè àlàyé orísií gbólöhùn méta tí a ní bá pàdé nínú èdè Yorùbá bí a bá fí ojú ihun wò ó: **abódé, oníbò** ati **alákànpò**.

Gbólóhùn abódé kíí ní ju ḥò-ìṣe/asekókó gbólóhùn kan lọ. Gbólóhùn oníbò máa ní olórí awé-gbólóhùn àti awé-gbólóhùn àfibò nínú, békè ni atóka awé-gbólóhùn bí i: **tí, bí, kí pé....** máa ní jeyo nínú wọn. Èyà gbólóhùn kéta ni alákánpò, àbúdá pàtakì tí a fí ní da á mò ni ìsàmúlò ḥò asopò nínú wọn.

Ibéèrè

1. Se àkòsílè atóka awé-gbólóhùn méta, kí o lò wón nínú gbólóhùn oníbò láti jérií sí ilò wo.
2. Sàlàyé kíkún nípa gbólóhùn abódé kí o kó irúfé gbólóhùn yíí mårùn-ún sílè.
3. Sàlàyé nípa gbólóhùn oníbò tí o jé aşapèjúwe, kí o kó irú gbólóhùn békè mérin sílè.
4. Se àkòsílè ḥò-asopò méta tí a le lò láti so gbólóhùn méjì di alákánpò. Lo àwọn ḥò-asopò náà nínú gbólóhùn.
5. Júwe orísíi awé-gbólóhùn oníbò isòdorúkó àti awé-gbólóhùn oníbò àfíkún.

7.0 Iwé itókasí

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

IPIN 5   ÈYÀ GBÓLÓHÙN NÍPA ÌLÒ

1.0	Ìfáàrà
2.0	Èròngbà
3.0	Ìbéèrè Ìsaájú
4.0	Ìdánilékòó
4.1	Gbólóhùn àlàyé
4.2	Gbólóhùn ibéèrè
4.3	Gbólóhùn àṣe
5.0	Ìṣoníṣókí
6.0	Ìbéèrè
7.0	Ìwé ìtókasí

1.0   Ìfáàrà

Abala idánilékòó yií şe àyèwò oríṣii gbólóhùn Yorùbá nípa fifí ojú ilò/iṣé wò wón. Idánilékòó tí ó kojá sọ nípa ifojú ihunṣàlàyé èyà/oríṣii gbólóhùn. Ní abala yiía şe àfihàn èyà méta pàtakì tí a pín gbólóhùn sí nípa ifojú ilò/iṣé wò wón: gbólóhùn àlàyé, gbólóhùn ibéèrè, gbólóhùn àṣe.

2.0   Àfojúsùn

Kókó tí idánilékòó yií dá lé lórí ni kí akékòó le şàlàyé oríṣii iṣé tí à ní fi gbólóhùn jé. A maa ri kà nínú idánilékòó yií wí pé a lè fi gbólóhùn şe àlàyé işèlè tó kojá tàbí èyì tí kò ti’i şelè. A lè fi gbólóhùn şe ibéèrè, bẹ́ ni a lè fi gbólóhùn pàṣe.

3.0   Ìbéèrè Ìsaájú

Se èkúnréré àlàyé nípa èyà gbólóhùn nípa fifí ojú ilò wò ó.

4.0   Ìdánilékòó**4.1 Gbólóhùn Àlàyé**

Irúfẹ́ gbólóhùn yií ni à ní lò látí şèròyìn tàbí şe àlàyé işèlè tó ti kojá tàbí tí yóò wáyé lójó iwájú. Kò sí atóka kan tí a fi le dá gbólóhùn àlàyé mó, şùgbón tí gbólóhùn kò bá ní atóka ibéèrè, tí kò sì ní àpẹ́rẹ́ wí pé a fi pàṣe, a jé wí pé a fi irú gbólóhùn bẹ́ şe àlàyé ni. Àpẹ́rẹ́:

Ojò rò ní ıròlé àná.

Iṣé náà şòro ó şe.

Mo fi ibon pa ọyà ní ọsè tó kojá.

Wón sọ pé ijọba yóò fi kún owó oṣù.

Bàbá olùkó wa şe aláisí.

4.2 Gbólóhùn Ìbéèrè

Irúfẹ́ gbólóhùn yií ni a fí ní békérè tábí şe ìwádií lórí ohun tí kò yéni tábí tí a kò ní òye rẹ. Àwọn ọrò kan wà tí a máa ní lò bí atóka ibéèrè, lára won ni: **kí, tańjé, sé, èwo, èló, ibo, tábí**.

Kí a wo àpẹ́rẹ gbólóhùn wónyi:

Kí ni ọmọ yen ní fé?
Ta ni bàbá yen ní wa?
Sé àlejò wa ti dé?
Njé ijøba máa dá wa lóhùn lóshù yií?
Èló ni Oládélé n ta?
Ibo ni ò ní gbé?
O gbótàbí o ò gbó?

A rí àwọn gbólóhùn miíràn náà tí ó jé gbólóhùn ibéèrè sùgbón tí atóka ibéèrè tákárà kò jeyo níbè.

Bí àpẹ́rẹ

Sèbí o sọ pé ò ní bò?
Ngbó o sọ fún mi télé?
Ijøba tí i sanwó ọhún ná?
Ó ti dé?

Àkýèsí pàtákì tí a ní láti tóka sí ni pé ó şe é şe kí a lo atóka ibéèrè, ó sì şe é şe kí a sàiló nínú afò, olùgbó máa ní mọ gbólóhùn ibéèrè tí ó bá gbó ọNí púpò igbà sá, atóka ibéèrè máa ní jeyo nínú gbólóhùn ibéèrè.

4.3 Gbólóhùn Àṣẹ

Àṣẹ ni a máa ní fí irúfẹ́ gbólóhùn yií pa fún olùgbó tábí àwọn olùgbó. Bí a bá ní pàṣe fún ẹyọ ẹníkan olùwà le sàìjeyọ pàápàá tí ẹníkan ọhún bá wà ní itòsí wa. Àpẹ́rẹ:

Gbé àga yen wá.: Délé, gbé àga yen wá.
Sùn sibè yen.: Șolá sun sibè yen.
Wá nbí.: Ìwọ wá nbí.
Máa lọ.: Șégun, máa lọ.

Bí olùgbó bá ju ọkan lọ, ó di dandan kí olùwá je jáde. Ní púpò igbà, olùwà máa ní jé arópò-orúkọ ẹníkejì ọpò Àpẹ́rẹ:

E gbé àga yen wá.
E sun sibè yen.
E wá nbí.
E máa lọ.

5.0 Isọníşókí

Ìdánilekòó yíí fí yéwa pé méta ni gbólóhùn èdè Yorùbá tí a bá fí ojú ilò/isé won wò ó. Àwọn tí a fí ní şe àlàyé kò ní atóka kan pàtó tí a fí lè dá won mò. Àwọn tí à ní lò láti şe ibéèrè sábà máa ní ní atóka ibéèrè bí: **kí, ta, njésé, èló...tí a fí ní dá won mò.** Gbólóhùn tí a fí ní pàṣe náà kò ní

atóka, àkíyèsí tí a sé ni pé olùwà le sàijẹyo bí a bá ní pàṣe fún èníkan şoso, şùgbón tí ó bà ti ju èníkan lọ, olùwà máa ní jẹyo.

6.0 Ìbèérè

1. Se àkojáde òrò asèbèèrè mårùn-ún kí o lò wón nínú gbólöhùn.
2. Se àlàyé iyàtò tó wà ní àárín gbólöhùn àṣe àti gbólöhùn ìbèérè.
3. Kí ni pàtákì isé gbólöhùn àlálàyé? Kọ irúfẹ gbólöhùn àlálàyé mårùn-ún.
4. Wo àwọn gbólöhùn ìsàlè yií, kí o sọ abé èyà tí ó tó kí ikòòkan wọn wà:
  - i. Ìbèérè yẹn kò yé mi tó.
  - ii. E lọ fó móto yẹn fún mi.
  - iii. Isé wo ni ò ní se ní Èkó?
  - iv. Màá rí e ní òla.

7.0 Ìwé ìtòkasí

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bambose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.